

TÖRÖK LAJOS

Volt egyszer egy regény...Jókai Mór *Politikai divatok* című regényének keletkezéstörténetéről*1. Kérdések és kétségek*

Az alábbi gondolatmenet alapötlete a *Politikai divatok* keletkezéstörténetéhez kötődik. Pontosabban annak ahhoz a szegmenséhez, amelyet a szerző beszél el a regény 1894. évi kiadásához írt utószavában. A Jókai-életművet valamelyest ismerők számára emlékezetes történet szerint az írónak a *Politikai divatok* elkészítése közben meggyűlt a baja a cenzúrával, s ezért a művet annak publikálása közben át kellett írnia. Ennek a kényszerű feladatnak az epizódja eléggé jól beilleszthető a forradalommal, a szabadságharcokkal és e kettő utóéletével is foglalkozó, nem csekély heroizmussal és fikcióval átitatott írói önarcképeknek a sorába, vagyis azoknak az autobiografikus narratíváknak a számát (is) gazdagíthatja, amelyekben az 1848/49 emlékezetéből táplálkozó Jókai a nemzeti ellenállás erősen mitizált hőseként tűnik fel. A *Nemzeti kiadás* számára készített, egy-egy mű megírásának históriájához adalékokkal szolgáló utószavak organikusan illeszkednek az edíció alaptörekvéséhez, a Jókai-kultusz ápolásához is. Ez alól a *Politikai divatok* vallomása sem kivétel; még akkor sem, ha más, hasonló írásaitól némileg eltérő módon a keletkezés témáját érintő elbeszélésben arról tájékoztat, hogy a publikált szöveg nem igazán tükrözi az eredeti szerzői szándékot. Jókai ebben az utószóban az önkényuralom áldozataként jelenik meg, üldöztetését pedig a szabad cselekvés jogától megfosztott magyarság önéletrajzi allegóriájaként értelmezi. Ebből a szempontból még azok a megjegyzései sem tekinthetők a személyét övező kultikus aura felsebzésének, amelyek a mű végső változatának fogyatékosait sorolják:

Valószínűleg föltűnik az olvasónak az a sok hézag, ami e regény folyamatán elárulja magát. A történet, mely egy irányban megindul, egyszerre csak más irányt vesz; az elbeszélés ott, ahol legérdekesebbnek ígérkezik, hirtelen letörik, s új fejezetbe csap át. Köztudomású tényeken átugrik a *mese*, s lesz belőle *mese*, ahol lehetne igaz történet: érdekesebb a költött dolgoknál. A jellemekek széles alapon vannak megkezdve, s erre az alapra van valami fölépítve. A nagy, dicsőségteljes harcból, mely a szereplő alakok tisztító tüzet képezte, semmi sem jut érvényre, csak a végkatasztrófa; az is csak allegóriákban, amiknek a sorai között kell keresni a komoly valót; a históriai háttér pedig egészen elvész, a korrajz elhalványul, az előadás hangulatában a hazafias lendület kerültek.

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem docense.

1 JÓKAI MÓR, *Politikai divatok* (1862–63), kiad. SZEKERES László, Jókai Mór összes művei (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963), 471.

Az elbeszélés, a jellemformálás és a történelmi-politikai környezetrajz szempontjából hibának vélt mozzanatok (megszakítottság, kihagyás, elhallgatás, helyettesítés) egy 19. század végi konzervatív, Jókai számára nem igazán kedvező kritikai nézőpontból könnyen lehetne értelmezni dilettáns regényírói manőverekként. Mivel azonban a keletkezéstörténet időszakának korlátozott politikai közbeszédéből nyerik motivációikat, egy politikailag és történelmileg megtépázott közösség emlékezetének jeleivé válnak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a *Politikai divatok* poétikai devianciái az önkényuralom kori politikai beszédgyakorlatra jellemző devianciákat a fikcióalkotás sajátos eljárásával közvetítik, ez pedig azt is jelenti, hogy Jókai úgy írja tovább a reformkori, döntően az eötvösi modellre épülő irányregény műfaját, hogy egyszerre tartja szem előtt irodalom és politika diszkurzív egymásrautaltságát és különbözőségét.

Jókai valószínűleg 1862-ben és 1894-ben is számolt azzal, hogy az „irányzatosság” a közönség számára nem önmagától értetődő vonása a *Politikai divatok*nak. A mű megírásakor készített előszó talán azért (is) hangsúlyozza oly erősen, hogy az olvasó irányregényt tart a kezében, mert a szöveg maga ambivalens módon viszonyul az 1840-es évekre visszanyúló műfaji tradícióhoz. Ezt az ambivalenciát tükrözi az a tény, hogy az előhangban a Jókai által műfaji kritériumként számon tartott cselekményséma nem válik a szöveg egészében alapvető kompozíciós elemmé. Igaz ugyan, hogy a forradalom és szabadságharc eseményeiig tartó periódust tárgyaló fejezetekben a hősök viselkedését, cselekedeteit és konfliktusait számos esetben közéleti szerepvállalásaik motiválják, a regény második felében ennek a műfajkonstituáló elemnek a jelentősége csökken. Olyannyira, hogy a végén a szöveg ki is lép az irányregénynek az *Előszóban* lefektetett normarendszeréből. A bevezető közélet és magánélet egymásba fonódását az egyéni életpályára és a társas viszonyok kiemelt formáira (család, párkapcsolatok) nézve természetesnek, vagy ha úgy tetszik, szükségszerűnek tartja. Ezzel szemben a regény lapjain a hősök által betöltött „közéleti” szerepek és e szerepek által reprezentált kollektív értékek (Lávay Béla politikai szerepvállalása és társadalmi érzékenysége a megyegyűlésen, Pusztafy és Zeleji hősiessége és áldozatvállalása a függetlenségi háborúban, Judit és Béla megpróbáltatásai az utóvédharcok idején) helyett a magánszféra válik legfőbb értékke. Ennek a polarizáló magatartásnak a nyomai fedezhetők fel Béla és szerettei jellemzésében a *Politikai divatok* című fejezet elején, amikor a férj ügyvédi munkája és családi élete között éles különbséget tesz az elbeszélő:

Mint ügyvéd, eljárta hivatalos teendőiben, beszélt mindazokkal, akikkel kénytelen volt beszélni, hanem éppen csak annyi szót, amennyit múlhatatlanul szükséges volt elmondani, s csak akkor kezdett el valóban élni, mikor hazajutott szűk családi körébe, melyet anyja, neje és gyermeke alkotott, s melyet néha Melchior szaporított jelenlétével.²

A Lávay család által képviselt értékrendnek, a magánélet biztonságának a szétrombolása (is) vezet Szerafin összeomlásához és tragikus halálához, továbbá a közéleti szerepvállalás háttérét/célját/közegét képviselő *haza* létezőségébe vetett hit megkér-

dőjelezése teszi értelmetlenné a börtönből szabadult Pusztafi számára a közért hozott személyes áldozatot. Ezek a példák jól rávilágítanak arra, hogy az *Előszó*ban gerjesztett műfaji elvárásoknak a regény egészében véve nem felel meg, vagy ha igen, akkor is csak annyiban, amennyiben pusztán arra használja az irányregény műfaji karakterkészletét, hogy a zsáner továbbírhatóságát megkérdőjelezze. Persze az sem kizárt, Jókait nem a műfaj aktualizálhatóságába vetett hit gyengülése vezette arra, hogy a bevezetőben olyasvalaminek a fontosságát hangsúlyozza, ami a szövegben elveszíti jelentőségét, hanem az az egyszerű ok, hogy az *Előszó* még egy korábbi, ám a mű írása közben – akár a cenzúra, akár a politikai változások hatására – megváltoztatott szerzői koncepció alapján született. Ha ezt az érvelést elfogadnánk, akkor a kései utószó keletkezéstörténeti elbeszélésének abban az állításában sem volna okunk kételkedni, amely szerint Jókai, amikor először pontot tett az *Előszó* végére, még egészen más *Politikai divatok*-ban gondolkodott, mint amit aztán valóban megírt. Dokumentálhatnánk e feltevést az 1862 márciusa óta Jókai szerkesztésében megjelenő *Magyar Sajtó* ugyanezen esztendő augusztus 7-ei számának *Vegyes közlemények* rovatában megjelent híradásával, amely szerint „Jókai Mór társadalmi regényen dolgozik”.³ Itt ugyanis még szó sincs irányregényről. Ennek a feltevésnek azonban több tény is ellentmond. Egyrészt: a híradás további részében olyan információkat találunk, amelyek a két műfaji elnevezés közötti egyértelmű különbségtételt bizonytalanná teszik. „Tárgyát az 1847 óta előfordult események képezik s legtöbb ez időközben szerepelt nevezetesebb egyén előfordul benne.”⁴ Ez a mondat politikai-történelmi arculattal bíró háttérnarratívára utal, vagyis a tudósítás szerkesztői és az *Előszó* szerzői intenciói a műfajiság tekintetében egybees(het)nek. Másrészt: a híradás után bő három héttel (a *Magyar Sajtó* augusztus 31-ei számában) a mű előfizetési felhívásával együtt publikálja Jókai augusztus 18-ai keletkezéssel az *Előszót*, akkor még a kötetkiadásban található záró bekezdés nélkül. Ezek a néhány hét alatt lezajlott események nemcsak azért nem dokumentálnak egy változó szerzői koncepciót, mert felettébb gyorsan követik egymást, hanem azért sem, mert a *Politikai divatok* Jókai által először tervbe vett füzetes kiadásának feltételezett időpontja előtt történnek, vagyis akkor, amikor még a regény publikálhatóságára vonatkozó, további vizsgálódásaimban az *Utóhang* idézésre kerülő szakaszaiban kifejtett keletkezéstörténeti fordulat nem következik be. A kései utószó hangja – számolva a megírás idejétől való bő harmincévnyi távolsággal – valószínűleg azért (is) tart(hat)ja szükségesnek a mű genezisének felvázolását, mert az *Előszó* szerzői koncepciójához tartozó regényterv és a mű poétikai deficitekkel tarkított végső – vagyis *A Honban* és a kötetkiadásban is megjelent – változata közötti eltérések éppen az irányzatosságtól fosztják meg a *Politikai divatok* világát. Ha az *Előszónak* a *Magyar Sajtó*-ban és a regény kötetkiadásában publikált verziói közötti apró eltérésre irányítjuk a figyelmünket, akkor akár indokolható is lenne a koncepcionális eltérés. Az alább idézett három bekezdésnyi szakasz a kérdéses írás végén található: a *Magyar Sajtó* 1862. augusztus 31-ei számában közzétett *Előszóból* még az utolsó hiányzik. Ez a könyvbeli változatba került bele elsőként:

3 *Magyar Sajtó*, 1862. aug. 7., 723.

4 Uo.

Ki ne tudná, csak másfél évtized alatt hány politikai eszme vált uralkodó divattá közöttünk? hány áldozatot és mily nagyokat vitt magával? *a kikként az több volt, mint divat*, s a kik hívek maradtak még akkor is eszméikhez, midőn azok már kimentek a divatból.

E korszakot igyekezett visszatüntetni regényem, melynek bizonyosan számos hibái között első helyet foglalhat az, hogy több munkája volt benne az emlékezetnek mint a képzelmi erőnek.

Ismerős alakokat egyébiránt ne keressen e regényben az olvasó. A fényképezés szép tudomány, de nem művészet. Az életírás a historicus feladata, nem a költőé. Regényem nem élő személyeket, hanem a kort igyekezett hiven visszaadni.⁵

Ha a zárlatot az utolsó bekezdés nélkül olvassuk, az *Előszó* úgy van poentírozva, hogy a regény legfőbb vonásaként a(z író) személyes emlékezet(é)re alapozott, a tárgyalt időszak politika szellemiségével átítatott valóságosítást hangoztassa. Ha azonban az utolsó bekezdéssel együtt szemléljük az idézetet, úgy tűnik, mintha Jókai (részben) visszavonná az előzőekben megfogalmazottakat, ugyanis abban már élesen el van választva egymástól a mű költői, tehát fikcióra épülő elbeszélése a történetírás valós tényeken alapuló hiteles ábrázolásától. A szerző ezzel a toldalékkal talán éppen a *Politikai divatok* irányköltészeti besorolását igyekszik elbizonytalanítani, kétségbe vonva annak az 1840–1850-es évekbeli kritikai diskurzusból jól ismert ismérveit: többek között azt, hogy a költői hatás helyett politikaira törekszik, illetve hogy az irodalmat az élethez viszi közelebb.

Sem a két paratextus-változat funkciói között mutatkozó eltérések, sem pedig a *Politikai divatok* poétikai deficitjei nem jöttek volna létre, ha Jókai azt a szövegváltozatot publikálhatta volna, amelyet eredetileg tervezett... Ha tervezett... Az utószó írója két *Politikai divatok*ról beszél: az egyik a Bach-kormányzatról a Schmerling-érába tartó hazai közviszonyok idején keletkezett („Mire aztán elkészültem a regénnyel, akkorra vége lett az alkotmányos korszaknak.”),⁶ a másik, amit több mint százötven esztendeje olvashatunk, a „becsületes abszolutizmus” kezdeti hónapjaiban. Arra vonatkozóan, hogy valóban létezett-e a korábbi változat, az eddig ismert és a szakirodalom által elemzett források csak közvetett módon tájékoztatnak. A regény kritikai kiadását elkészítő Szekeres László által összeszedett adatok korabeli sajtóhíreken alapulnak, s bár utalnak egy füzetnyi publikált regényszakaszra *A Honbéli cenzúrázott*(ként ismert) verzió előtti időből, ez a kiadvány sehol nem maradt fenn. A Szekeres kutatásaival vitába szálló Szajbély Mihály szerint ez a füzet azonos a regény 1862-ben, tehát a mű folytatásos közlésének kezdete (1863. január 1.) előtt megjelent első kötetével.⁷ Az *ős-Politikai divatok* létezését illető kérdés eldönt(het)etlensége a szöveg létezésének hitében élő textológust és irodalomtörténészt vágyainak folytonos kielégíthetlenségével szembesíti. Különösen fájdalmas ez az érzés, ha magunk elé képzeljük a tollat kezében tartó Jókait, aki a

5 JÓKAI MÓR, *Politikai divatok*, 4 köt. (Pest: Szerző saját kiadása, 1862), 1: 5–6.

6 JÓKAI MÓR, *Politikai divatok (1862–63)*, 472.

7 „...arra hajlok, hogy ezt a kötetet azzal a füzetrel azonosítsam, amelynek megjelenéséről a korabeli sajtó is hírt adott.” SZAJBÉLY MIHÁLY, *Jókai Mór*, Magyarok emlékezete (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2010), 225.

cenzori önkénynek engedelmeskedve tünteti el a *Politikai divatok* genezisének textuális nyomait. Amikor a regény utószavában a szerző e munkálkodásának felidézéséhez ér, a következőképpen fogalmaz:

a cenzor minden lépten-nyomon lefoglalta a lapot a Tárcaiban folyó regény miatt; nekem aztán egyre-másra törülnöm, másitanom kellett benne; kihagynom ívszámra azokat a részleteket, amik a szabadságharcra vonatkoztak, amik hőseimnek a jellemét kiemelték, megszöknöm a legjobb gondolataimtól, üresen hagynom az összekötő epizódok helyét. Soha még regényírónak keservesebb vajúdása nem volt a munkájával, mint nekem ezzel az elbeszéléssel. Irigylem a muszka írónak sorsát. Így készült, foltokra szaggatva, újra összefoltozva a *Politikai divatok*.⁸

Az ugyancsak sokak számára jól ismert idézetben a szerző által véghezvitt korrekcióknak legalább három típusa különíthető el. Az első a szöveg testén végzett manővert jelöl (törlés, másítás), a másik mentális cselekvés, amelynek nem lehetnek textuális nyomai (megszökés a legjobb gondolatoktól, összekötő epizódok üresen hagyása), a harmadik pedig egy, az előző kettőt (is) összegző és valószínűleg nem szó szerint értendő tevékenységsor (foltokra szaggatás és újra összefoltozás), amelyhez – bármennyire is tűnik summázatnak – sehogy sem passzolnak az előbbieken rögzített cselekedetek. Hiszen míg amazok a redundanciákat és deficiteket termelő visszavonás, kihagyás és csere aktusaira épülnek, addig ez utóbbi a sem felesleget, sem hiányt nem képző, hanem a rendelkezésre álló darabok teljes újrafelhasználását magában foglaló szétszedés és újbóli összerakás művelein alapul. Ha összehasonlítjuk e három műveletet, nem nehéz belátni, hogy a korrekciós munkát egymástól lényegesen eltérő gyakorlattípusokkal nevezi meg Jókai. Nem csupán az a különbség közöttük, hogy egyre homályosabban utalnak konkrét manőverekre, hanem az is, hogy egyre távolabb viszik az olvasót a cenzúrázatlan *Politikai divatok* egykori létezésének illúziójától. Egy korábbi szövegváltozat létezettségére csak az elsőként említett korrekciós gyakorlat utal, a másik kettő nem. Olyannyira nem, hogy a második és harmadik még ennek ellenkezőjére is lehetőséget kínál: a gondolt, de le nem jegyzett korrekció filológiai szempontból olyan, mintha meg sem történt volna, mint ahogy a ruházati metaforával megvilágított műveletekről sem tudható, miféle konkrét textuális manőverekre utalhatnak.

Hogy valóban végzett-e korrekciókat a szövegben Jókai, vagy írás közben az elméjében vált szét a *Politikai divatok* egy vágyott és egy valós verzióra, vagy esetleg a szerző mindenkor túltengő fantáziája szülte-e a mű megírásának kalandokkal teletűzdelt elbeszélését, eddigi ismereteink alapján alighanem lehetetlen kétséget kizáróan eldönteni. Főként akkor, ha a keletkezéstörténet önéletrajzi elbeszélőjét nemcsak kódosítással vádoljuk, de füllentésen is kapjuk. Szajbély Mihály előbb már idézett monográfiájában hívja fel a figyelmet arra, hogy az *Utóhang* egyik kijelentésében a szerző nem mond igazat. A *Politikai divatok* kéziratának hányattatásait elbeszélő szakaszban Jókai kijelenti, hogy „ennek az én regényemnek ebben a korszakban nem akadt kiadója. *Pesti Napló*,

8 JÓKAI MÓR, *Politikai divatok* (1862–63), 477.

Magyar Sajtó szerkesztői kidobtak regényemmel együtt az ajtón, mikor belepillantottak.”⁹ „Ez azonban aligha lehet igaz – írja Szajbély –, hiszen ebben az időben a *Magyar Sajtó* szerkesztője éppen Jókai volt”.¹⁰

Jókai regényírói praxisában ilyesféle, a művek genezisével összefüggő csapdák máshol is előfordulnak.¹¹ Az viszont egyáltalán nem jellemző a szerzőre, hogy fél évszázadnyi munkássága idején külső okokból vagy belső kényszerből félkész, befejezetlen vagy töredékes alkotást publikált volna. Emiatt érdemes azon elgondolkodni, hogy a feltételezett és a valós *Politikai divatok*ról szóló sztori vajon tényleg a szerzői szándék beteljesületlenségét dokumentálja, vagy egy nagyon is átgondolt, a korabeli publikálási lehetőségek korlátaival számoló írói gyakorlatot reprezentál. Ha Jókai nem írta volna meg a mű *Utóhangját*, akkor a szakirodalom valószínűleg sohasem vetett volna fel az abban megfogalmazottakhoz hasonló keletkezéstörténeti problémákat. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy a témában – mindeddig – Jókai az egyetlen forrásunk. Érdekes, hogy már Szekeres László is ráérezett arra, hogy az *Utóhang* sztorija kissé sántít. Pontosabban hiányos és ellentmondásos, még hozzá olyan hely(ek)en, ahol a legfontosabb volna tisztázni Jókainak, hogyan s miként zajlott az írás és/vagy a kiadás folyamata. Amikor a regény folyóiratbeli publikálásáról szóló bekezdések felidézésekor Szekeres elérkezik a Jókai bebörtönzését tárgyaló szakaszig, így okoskodik:

Jókai eszerint tehát 1863 februárjáig akadálytalanul írta a *Politikai divatokat*. Arról nem nyilatkozik, hogy a bírósági eljárás és börtönbüntetésének kitöltése idején hogyan jelent meg a szokott időközben a regény. Csak arra utal, hogy a jún. 4-i kiszabadulása *után*, amikor a *Honban* megjelent regény eseményei régen túljutottak a szabadságharcon, a cenzor megtépázta a *Politikai divatokat*, s épp a szabadságharcra vonatkozó részeket törölte.¹²

Az okoskodás logikailag teljesen korrekt lenne, ha az *Utóhangban* felidézett események valóban a Szekeres olvasata szerinti sorrendben követték volna egymást. Jókai azonban egy-két kivételtől eltekintve nem datálja a történéseket, így az idézetekhez tartozó szakaszban sem. Az így keletkező receptív zavart még az is fokozza, hogy nemcsak az abszolút (vagyis az évszámokkal és/vagy hónapokkal és/vagy napokkal jelölt), de a relatív (a történések halmazát időben egymáshoz viszonyító) kronológia sincs pontosan jelölve a szövegben. Így a Szekeres által citált események nemcsak az egymásutániség, hanem a párhuzamosság illúzióját is kelthetnék az olvasóban.

Szigorúan a Szekeres-féle szövegkritikai megjegyzések és keletkezéstörténeti narratíva nyomvonalán haladva, illetve a kritikai kiadás jegyzeteiben idézett forrásokat figyelembe véve az *Utóhang* teremtette keletkezéstörténeti csapdák közül a legveszélyesebbeket a *Politikai divatok* kéziratának hányattatása és *A Honbéli tárcaközlése* közötti

9 Uo., 472.

10 SZAJBÉLY, *Jókai Mór*, 222.

11 Néhány ilyet kiemeltem egy korábbi Jókai-írásomban, amely az *Alföld* című folyóirat 2014. évi januári számában jelent meg. Ezért engedtessek meg az olvasótól, hogy az ott felhozott példák említésétől most eltekintsek.

12 JÓKAI MÓR, *Politikai divatok (1862–63)*, 495.

események, valamint azok elbeszélései közti ellentmondásokban látom. Az azokban foglalt információk és a genesis históriájának idején napvilágot látott, Jókai publikációs szándékairól szóló híradások alapján ugyanis képtelenség egyértelműen eldönteni, mikor kezdte, mikor folytatta és mikor fejezte be a szerző a regényt, vagy mikor mit írt éppen a készülő műből. Pedig az 1894-es visszaemlékezés a megírás időszakáról viszonylag konkrét információkkal szolgál: „én ezt a regényt akkor kezdtem el megírni, amikor az új alkotmányos korszak (1861-ben) azt a csalóka reményt költötte fel, hogy az elmúlt szabadság újra életre kel hazánkban. Fölszabadult a politikai szószék és a sajtó.”¹³ Majd röviddel ezután hozzát teszi: „Mire aztán elkészültem a regénnyel, akkorra vége lett az alkotmányos korszaknak. Jött az átokterhelt Schmerling-éra.”¹⁴ Az idézetek szerint Jókai a *Politikai divatok*at 1861-ben kezdte el írni és ugyanazon év őszére/őszén be is fejezte. (Ferenc József 1861 augusztusában oszlatta fel az országgyűlést, s Schmerling hivatali rémuralmának kezdetei is ekkorra datálódhatnak.) Könnyedén azt mondhatnánk, hogy a kézirat lehetett (volna) a korábban említett *ős-Politikai divatok*. A *Magyar Sajtó*ban 1862. augusztus 7-én, vagyis nagyjából egy évvel az előbbieket után megjelent – gondolatmenetünkben korábban már hivatkozott – közleményben viszont az áll, hogy „Jókai Mór társadalmi regényen *dolgozik*. Címe 'Politikai divatok' [...] E regény előfizetés útján jelenik meg, 12 füzetben, havonként két füzet kerül ki sajtó alól.”¹⁵ Vagyis a mű megírásának munkálatai itt egy esztendővel az előzőekben idézettek utánra helyeződnek. A mű füzetes kiadása körül kialakult kaotikus helyzet miatt – az első darab megjelenése után a közlés állítólag megszakadt – 1862. november 27-én egy újabb *Magyar Sajtó*béli közleményben Jókai kijelenti, hogy „nem tölem függő akadályok miatt mindaddig meg nem jelenhetvén, sőt *az egész műnek újra dolgozása* múlhatlanná levén, kénytelen vagyok belátni, hogy annak füzetenként, előfizetés útján kiadása célszerűtlen [...]”¹⁶ Ez a közlemény alátámaszthatja ugyan az 1861-es *ős-Politikai divatok* létezését (a kurzívval kiemelt rész azt sugallja, hogy a kiadáskor már a teljes mű elkészült), de arra is lehetőséget nyújt, hogy az augusztus 7-ei sajtóközlemény szerint 1862 középső hónapjaira tegyük megírását. Arról nem is beszélve, hogy az idézetben Jókai azt állítja, az első füzet megjelenése és a füzetes kiadás csődje után (vagyis 1862. október közepe után) kezdett hozzá a mű átdolgozásához. Ezeket az – egymást lényegében kizáró – alternatívákat viszont a filológia szemétkosarába dobhatjuk, ha hitelt adunk az *Utóhang*ban található, a regény 1863. január 1-jén indult folytatásos közlésével kapcsolatos kiadási nehézségekről szóló, Szekeres László által citált, tölem másodjára idézett visszaemlékezésben foglaltaknak. Jókai e vallomása szerint a szöveg „újra dolgozása” 1863 tavaszára vagy nyarára esik, de semmi esetre sem 1862 vagy 1861 őszére. Ha viszont Jókainak minden előbb kiemelt állítását elhisszük, még azzal a következtetéssel is zárhatnánk keletkezéstörténeti kalandozásainkat, hogy a *Politikai divatok*ból nem egy, nem is kettő, hanem három változat készült. Egy 1861-ben, egy

13 Uo., 471.

14 Uo., 472.

15 Uo., 496. [Kiemelés tőlem. – T. L.]

16 Uo., 497. [Kiemelés tőlem. – T. L.]

ugyanezen esztendő vagy a következő év őszén (az 1861-es első verzió „újra dolgozása”-ként) egy pedig 1863-ban, amely túlnyomórészt a tárcaközlés folyamatában és a cenzúra hathatós közreműködésével (lásd: *Utóhang*) formálódott azzá, amiként az utókor ismeri; s attól függően, hogy melyik létezésének adunk nagyobb hitelt, vagy az 1861-es, vagy az 1862-es változathól eredeztethető. Az így is felettébb zavaros történetet még az a furcsa tény is tovább bonyolítja, hogy a mű első, könyv formában publikált edíciója első kötetének címlapján a kiadás éveként 1862 szerepel.¹⁷ E kötet „szövege kisebb eltérésektől eltekintve azonos a végül 1863 novemberében négy kötetben megjelent mű első kötetének szövegével”.¹⁸ Ha ez igaz, akkor felvetődik a kérdés: vajon ez a textus, amely az *Előszótól* a *Háztartás, igen szűk körülmények közt* című fejezet végéig tartó szövegrészt, vagyis a forradalom és szabadságharc időszakára eső történések nagy részét tartalmazza, mikor keletkezett? Így is feltehetjük a kérdést: az előbb vázoltakban feltételezett szövegvariánsok közül melyikkel azonos e kötet anyaga? Ha az utókorra hagyott változattal szinte megegyező szövegről van szó, módosított-e rajta valaha Jókai bármit is?

2. Az egyensúly elvesztése

Az elmondottak alapján keletkező receptív zavarok némelyikét a regény idézett szakirodalmában megpróbálták már kiküszöbölni. Szekeres László a kritikai kiadás jegyzeteiben – véletlenül vagy szándékosan, nem tudhatjuk – elfeledkezik az *Utóhang*béli keletkezéstörténetnek az 1861. évhez tartozó eseményéről (vagyis arról az egyszerű, ám, mint láttuk, Jókainál is ellentmondásokat szülő tényről, hogy a [z ős-]*Politikai divatok* már ekkor kész volt), és a füzet-, illetve folyóiratközlésről szóló összefoglalójába helyezi át a mű megszületését („Jókai eszerint tehát 1863 februárjáig akadálytalanul írta a *Politikai divatokat*.”), kitörölve ezzel a keletkezéstörténet egy felettébb zavaró részletét. Szajbély Mihály monográfiájában az 1862-es dátummal megjelent első kötet kapcsán szembefordul Szekeres László azon feltevésével, hogy Jókai „1862 végén már nem biztosíthatta a füzetes kiadás zavartalan megjelentetését. Azért vállalkozik átdolgozott, a szerző saját kiadásában közzétett mintakötet kiadására, hogy a cenzúrának előzetes felülvizsgálásra bemutatassa, s engedély birtokában nyugodtan, mintegy magát bebiztosítva indíthassa meg az újságközlést.”¹⁹ Szajbély így fogalmaz: „Én azonban inkább arra hajlok, hogy ezt a kötetet azzal a füzetel azonosítsam, amelynek megjelenéséről a korabeli sajtó is hírt adott.”²⁰ Szekeres feltevése nem megoldja, hanem tovább bonyolítja az 1862-es kötetel kapcsolatos problémákat. Szajbély „gordiuszi” ötlete viszont több rejtélyt is megold: azonosítja a füzetkiadás elveszett(nek hitt) első darabját, hitelesíti a kötet megjelenésének dátumát (Szekeres sajtóhibára gyanakszik!) és kiküszöböli a

17 A kötet címlapjának fényképmásolatát a kritikai kiadás képmellékletei között is fellelhetjük a 240–241. oldal között.

18 SZAJBÉLY, *Jókai Mór*, 225.

19 JÓKAI MÓR, *Politikai divatok (1862–63)*, 499.

20 SZAJBÉLY, *Jókai Mór*, 225.

Politikai divatok első, kötetbe került részének keletkezéstörténetéből a füzetkiadás és az 1863. novemberi kötetkiadás közti időszakban cenzurális okok miatt elvégzett (?) korrekciókról szóló cselekményszálat. Szajbély feltevése ellen az eddigiekben összefoglalt információk alapján nehéz volna használható érvet találni. A feltételezés ugyanis a szakirodalom által hivatkozott adatok ismeretében nem cáfolható, de kétséget kizáróan nem is bizonyítható.

Az életmű 1960-as évekbeli kritikai kiadásainak klasszikusai közé tartozó Szekeres László érezhetően jobban hisz az emlékeivel számot vető Jókainak, mint a keletkezéstörténeti narratívák barkácsolásával már nem igazán bajlódó 21. századi irodalomtörténész. Az életművet „médiatörténeti perspektívából” szemlélő Szajbély a *Politikai divatok* genezisének több mozzanatát a lapszerkesztő és regényíró Jókai által generált reklám- vagy marketingfogásnak tekinti. A magyarázat vonzó és tovább is gondolható. A *Magyar Sajtó*ban megjelent *Előszó*ban a publikálás előtt álló regény irányzatosságát magyarázó kollektív szólam a nemzetközösség egészét jelöli meg autentikus befogadóként, vagyis eléggé tágra nyitja a mű potenciális olvasóinak körét. A korabeli honi irodalomfogyasztás piaci szempontjainak figyelembevételével még az a zavarba ejtő filológiai kérdés is megkerülhető, hogy a rendelkezésre álló információk alapján *Politikai divatokat* füzetes, könyv- vagy tárcaregénynek szánta-e Jókai, ugyanis bevételi szempontból a legutóbbinak lehetett igazán gyors sikere, legalább is a három publikálási alternatíva időbeli sorrendiségét tekintve. Ebből a szempontból az első két publikációs változat lét(ezhetőség)éről szóló sajtóközlemények és az általuk jelölt – létezett vagy nem létezett – kiadványok nem mások, mint a tárcaközlés szerzői vagy szerkesztői vagy kiadói szempontból tervszerűen alakított (vagy spontán alakult) reklámkampánynak (a(z) ál)dokumentumai. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az előbbi magyarázat továbbra sem oldja meg a tanulmányban felvetett kérdéseket, és nem eliminálja a felvetett ellentmondásokat sem.

3. Hosszmetszetek és keresztmetszetek

A *Politikai divatok* kritikai kiadásának jegyzeteiben található keletkezéstörténeti narratíva nemcsak a fent említett ellentmondások és zavarok miatt bírálható, de azért is, mert a vizsgálódás nem terjed ki a regény összes szövegváltozatára. Ez az edíció ugyanis nem ismeri a *Politikai divatok* talán legkorábbi – nem feltételezett, hanem valós – szövegközléseként számon tartható pár fejezetnyi szakaszát. Ha visszafogottság nélkül akarnék fogalmazni, akkor azt mondhatnám, Szekeres László – hogy szándékosan vagy véletlenül, az most teljesen mindegy – átejtette a *Politikai divatok* elmúlt bő fél évszázadnyi recepcióját, de a Jókai-filológiát is, hiszen kihagyta a forrásanyagból azokat a „Mutatvány”-okat, amelyek a mű keletkezéstörténetének éppen abban az időszakában láttak napvilágot, amelyről a legkevesebb biztosnak nevezhető információnk van. A kutatásaink során megtalált (ám elveszettnek korántsem nevezhető) szövegrészek ugyan nem adnak választ a *Politikai divatok* korábban már vázolt filológiai kérdéseinek mindegyikére, arra azonban lehetőséget kínálnak, hogy néhány részproblémát illetően

az eddigieknél hihetőbbnek tűnő feltételezéseket fogalmazhassunk meg. A regényből *A Honbéli folyóirat* közlés előtt a Jókai által szerkesztett *Magyar Sajtó*ban négy tételben két és fél fejezetnyi rész jelent meg: a negyedik (*Az ünnepély*) és az ötödik (*A víz alatt*) teljes egészében, a tizennegyediknek (*Drága vércseppek*) pedig nagyjából az első fele. Mindegyik szöveg esetében a közlemény jellegét megnevező „Mutatvány” szó szerepel a címek mellett/alatt. Ez első látásra arra utalhat, hogy publikálásuk idején Jókai még nem gondolkodott a *Politikai divatok* teljes szövegének tárcaközlésében, hanem az addigi híradásokból kitűnő eredeti koncepció szerint önálló (vagy füzetes vagy könyv-) kiadást tervezett. Ha azonban a közlemények publikálásának dátumait is figyelembe vesszük, az előbbi feltevés csak részben tartható. A könnyebb eligazodás végett az alábbi táblázatban feltüntetjük a szövegrészek megjelenésének *Magyar Sajtó*béli és az azokkal megfeleltethető fejezeteknek *A Honbéli* publikálási adatait.

Közölt regényrészlet	1. folyóiratközlés a <i>Magyar Sajtó</i>ban	2. folyóiratközlés <i>A Honban</i>
<i>Az ünnepély</i> című fejezet	1862. október 10. (233. szám), 929.	1863. január 28. (22. szám), 2–3.
<i>A víz alatt</i> című fejezet első fele	1862. október 11. (234. szám), 934. (A közlemény az „E szerencsétlen tömeg között voltak Hargitay két Juditja, a nő és a leány; s az elutasított szerető, Béla.” mondattal zárul.)	1863. február 1. (26. szám), 2. (A közlemény a „De vajjon utban vannak-e?” mondattal zárul.)
<i>A víz alatt</i> című fejezet második fele	1862. október 12., (235. szám), 937.	1863. február 4. (27. szám), 2.
a <i>Drága vércseppek</i> című fejezet első fele	1862. december 7., (282. szám), 1125. (A közlemény a „S e szónál nyugodtan. hidegvérrel ült le a karszékbe Judit...” kezdetű mondattal zárul.)	1863. március 27.. (70. szám), 2. (A közlemény a „S e szónál nyugodtan. hidegvérrel ült le a karszékbe Judit...” kezdetű mondattal zárul.)

A *Magyar Sajtó*béli megjelenések dátumaiból látható, hogy a negyedik-ötödik és a tizennegyedik fejezet közlése között csaknem két hónap telt el. Ez az időszak az, amikor a rendelkezésre álló és e tanulmányban részben már említett információk alapján a *Politikai divatok* kiadására vonatkozó szerzői koncepció állítólag fordulatot vett. Az 1862. októberi közlések egybeesnek a regény első füzetének megjelenésére vonatkozó sajtóközleményekkel, a december 7-ei mutatvány viszont már másfél héttel azt követő-

en jelenik meg, hogy Jókai a *Magyar Sajtó*ban bejelenti a füzetes kiadás kudarcát.²¹ Ha ok-okozati kapcsolatot keresünk a megjelenések és a publikációs tervek között, akkor úgy tűnik, hogy az októberi közlések még a füzetes kiadás iránti olvasói igényeket igyekeztek gerjeszteni, a decemberi közlés viszont már feltételezhetően *A Hon* bő három héttel később meginduló tárcaközlését előlegezte meg. Nehéz ugyanis elképzelni azt, hogy a szerkesztői minőségében lapváltás előtt álló Jókainak ne lettek volna világos elképzelései a regény publikálásának tervéről. Az októberi megjelenések mögött álló, előbbi gondolatunkban feltételezett szerzői vagy szerkesztői szándék azért is elképzelhető, mert a közlés dátumai csaknem egybeesnek a *Politikai divatok* első füzetének kiadásával. Már amennyiben ez a kiadás valóban létezik. Ha a regény végső, könyv alakban megjelent edíciójának terjedelmét elosztjuk a füzetes széria tervezett darabszámával, vagyis tizenkettővel, akkor *Az ünnepély* és *A víz alatt* fejezeteknek a második füzet végére kellett (volna) kerülniük. Vagyis: az októberi közlések célja az is lehetett (volna), hogy beharangozzák a füzetes kiadás második darabját. Ám az is lehetséges, hogy ez az edíció a regény közlésre szánt részeinek határait máshol húzta meg.

Ebből a szempontból nem elhanyagolható az a tény, hogy a könyvváltozat első kötetében és a második kötet első felében 96 oldalanként mindig új fejezet kezdődik. Az előbbi kétszer 96 oldalnyi részre tagolható. A 97.-en éppen az egyik *Magyar Sajtó*ban megjelent rész, *A víz alatt* kezdődik. Az utóbbi, vagyis a második kötet első 96 oldalas része pedig az fent említett folyóiratkiadás utolsó darabjával, a *Drága vércseppekkel* zárul. Ezt követően azonban a kötetkiadásokban felbomlik a szöveg tagolásának említett módja, vagyis egyetlen fejezethatár sem kerül a 96. oldalra. (A második kötet már nem is százkilencvenkettő, hanem csupán százhetven oldalt tartalmaz.)

A *Drága vércseppek* első felének decemberi megjelenésekor a füzetes kiadás kudarc mellett Jókai bizonyosan tisztában volt azzal is, hogy az év végén feláll a *Magyar Sajtó* szerkesztői székéből – ezt egyébként a december 31-ei számban közzétett *Végszó a Magyar Sajtó közönségéhez* című írásában jelenti be – és a következő év januárjától már az induló *Hon* élén állva publikálja a lap első számától kezdődően a ma is ismert *Politikai divatok* folytatásait. Ez utóbbi tervéről már a *Magyar Sajtó* korábban idézett november 27-ei közleményében is beszámol. A *Drága vércseppek* az egyik azon fejezete a regénynek, amely a leginkább képes lehetett a szabadságharc emlékezete iránt vonzó olvasóközönség érdeklődésének felkeltésére, hiszen azt a jelenetet beszéli el, amikor Hargitay Judit előkészületeket tesz arra, hogy a császári ostromgyűrű által körbezárt Komáromba áruhában bejutva menlevelet szerezzen Lávay Bélának.

Az előbbi okoskodás ingataggá válhat, ha a *Politikai divatok* füzetes kiadásával kapcsolatos sajtóközleményeket nem tekintjük hitelt érdemlőnek, vagyis ha kételkedünk abban, hogy a széria 1862 októberében megindult. Felettébb gyanús ugyanis, hogy a kiadványból egyetlen példány sem maradt az utókorra. Elképzelhető persze, hogy az első füzet kiadásának folyamata nem jutott el a kereskedelmi forgalomba kerüléséig, csak a nyomdai munkálatok befejezéséig. Az is elképzelhető, hogy a cenzúra a piaci forgalmazás előtt az utolsó példányig lefoglalta a széria első darabját. E feltételezések közvet-

21 Lásd írásunkban a 16. számú lábjegyzethez tartozó idézetet.

lenül nem bizonyíthatók. Az azonban elgondolkodtató, hogy a füzetes kiadás idejére esik a birodalmi cenzúra honi médiumainkra gyakorolt nyomásának látványos konjunktúrája, a korabeli lapok, szerkesztők és kiadók elleni szigorú fellépése. Ha csupán a *Magyar Sajtó* 1862. októberi és novemberi számainak *Vegyes közlemények s újdonságok* rovatát böngésszük, több e tevékenységet igazoló híradást olvashatunk. Közleményben értesülnek az olvasók a *Bolond Miska* című élclap egyik számának lefoglalásáról, a *Magyar Izraelita* és a debreceni *Hortobágy* című orgánium megjelenésének felfüggesztéséről, a P. Szathmáry Károly által elkövetett sajtóvétségről. Ami számunkra most a legfontosabb ezekből a híradásokból, az a *Politikai divatok* füzetes változatának nyomdai munkálatait végző Emich Gusztávot érinti, akit valószínűleg a gondozásában megjelent, ám a cenzúra által betiltott kiadványok (az előbb említett *Bolond Miska* is az ő kiadásában jelent meg) látványos megszaporodása miatt október folyamán kéthavi (az *Ország* című lap információi szerint azonban csak egyhavi)²² börtönbüntetésre ítélték. Ennek letöltését a *Magyar Sajtó* november 6-ai számának közleménye szerint Emich meg is kezdte. (Arról, hogy mikor fejezte be, már nem közöl információkat a lap.) Ha e sajtóhír igaz, akkor a kérdéses hónapokban valószínűleg a kiadónak is komoly működési nehézségei lehettek. Ez pedig arra is lehetséges magyarázatot adhat, miért fullad(hatott) kudarcba a *Politikai divatok* füzetes kiadása. A november 27-ei sajtóközleményben említett „nem tölem függő akadályok” között az előbb mondottak alapján Jókai akár Emich meghurcoltatására is célozhatott.

Előbbi okfejtésünk is ingataggá válik, ha a regény első könyv formátumban megjelent edícióját, pontosabban annak első két kötetét is számításba vesszük. A kiadás címlapján található 1862-es dátum ugyanis alaposan felforgat(hat)ja a mondottakat. Eszme-futtatásunk során utaltunk rá, hogy a szakirodalom nem képvisel egységes álláspontot a dátum hitelességét illetően. Mint korábban láttuk: Szekeres László a kritikai kiadásban különálló edícióként kezeli a kiadványt, Szajbély Mihály viszont a füzetes kiadással azonosítja. Az utóbbi feltevés esetében érdemes volna elgondolkodni azon a kérdésen, hogy a kötetkiadás első három 96 oldalas egysége megfeleltethető-e egy füzetes edíció első darabjainak. Jókai a híradások szerint tizenkét füzetre tervezte regényét, a könyvváltozatot pedig hat kötetre. E szerint az információ szerint egy kötetnek két füzetnyi szöveget kellett (volna) tartalmaznia. A kötetkiadás első darabja a kétszer 96 oldalas felosztással így akár két füzet összevonásával is létrejöhetett. Az a tény pedig, hogy végül is nem hat, hanem csak négy kötet lett a regényből, visszatéríti gondolatmenetünket a *Politikai divatok* többféle verziójára vonatkozó találgatásokba, hiszen ezek létezőségét a változatoknak – a kései utószó célzásai mellett – Jókai egyik korabeli sajtóközleménye alapján feltételezett terjedelmi különbségei (is) alátámaszthatják. A tárcaközlés befejezését követően a *Politikai divatok* 1863 végi megjelenésekor több lap – először *A Hon*, majd a *Hölgynyutár* és a *Koszorú* – is közölte a szerző *Értesítését*:

22 *Ország*, 1862. okt. 22.

„Politikai divatok” című regényem megjelent. Miután parancsoló körülmények miatt a mű tartalmát hat kötet helyett négyre voltam kénytelen összevonni, azon tisztelt előfizetőimnek, kik a bolti árnál előlegesen többet küldöttek be, e felesleget, a könyvekkel együtt, postán azonnal visszaküldöm.²³

Szekeres László a következőképpen magyarázza a könyvváltozat létrejöttét:

Jókai [...] általában igyekezett kerülni minden nézeteltérést a cenzúrával, s nem helyezkedhetett szembe vele oly mértékben, hogy állandó letiltásokkal veszélyeztesse az új lap [A Hon – T. L.] létét. 1862 végén már nem biztosíthatta a füzetes kiadás zavartalan megjelentetését. Azért vállalkozik átdolgozott, a szerző saját kiadásában közzétett mintakötet kiadására, hogy a cenzúrának előzetes felülvizsgálásra bemutatassa, s engedély birtokában nyugodtan, mintegy magát bebiztosítva indíthassa meg az újságközlést. Éppen ezért nem tartjuk lehetetlennek, hogy hasonló megfontolásból a második, harmadik, negyedik kötet is elhagyta a sajtót 1863 novembere előtt, mielőtt a kötetek terjesztésére sor kerülhetett volna.²⁴

Az idézetből és korábbi vázolt dilemmáink alapján is világos számunkra az, hogy az első kötetkiadás létezésének vagy indokoltságának (vagyis hogy az olvasóközönség vagy a cenzúra számára készült-e) a lehetséges magyarázatai attól függenek, hogy a *Politikai divatok* keletkezéstörténetének az 1862. évre eső szakaszában milyen kronológiai (és egyben ok-okozati) összefüggésrendszer elemeként szemléljük a kérdéses edíciót. A gondolathalmazunkban korábban már többször idézett 1862. november 27-ei *Magyar Sajtó*béli közleményben nincs szó a regény könyv alakban való megjelenéséről vagy e megjelenés írói/szerkesztői/kiadói szándékáról. Pedig erre vonatkozó adatokat joggal várhattak volna az olvasók, hiszen éppen három héttel az említett közlemény előtt még *Az új földesúrnak* a szerkesztőségbe érkezéséről is közölt hírt a lap.²⁵ Ha azt feltételezzük, hogy egy ilyen méretű vállalkozásnak jóval a terv megvalósítása előtt ismertté kellett volna válnia, akkor az első kötet megjelenésének teljes procedúráját (a kézirat nyomdába adásától a szedésen és nyomtatáson át a kötet kereskedelmi forgalomba kerülésig tartó folyamatot) 1862 decemberére kellene datálnunk. Még ha el is hinnénk azt, hogy a jelzett bő egy hónapnyi idő elég volt e munkálatok elvégzésére, *A Hombéli közlés* 1863. január elseji megindulásának ténye nehezen adna magyarázatot arra a – piaci szempontból sem elhanyagolható – kérdésre, hogy miért kezdte el Jókai hetekkel a tárcaközlés előtt könyv alakban is publikálni művét. Ha ehhez azt is hozzávesszük, hogy a regény műfajának korabeli (1850–1860-as évekbeli) mediatizációs technikái jelentősen befolyásolták az alkotói praxist, akkor felettébb nehezen képzelhető el, hogy Jókai eleve úgy írta vagy tagolta volna a *Politikai divatokat*, hogy az mind a könyv,

23 *Koszorú* 1, 22. sz. (1863): 527.

24 JÓKAI MÓR, *Politikai divatok (1862–63)*, 499.

25 „Beküldetett szerkesztőségünkhöz: 'Az új földesúr' Regény. Irta Jókai Mór. Kiadja Emich Gusztáv. Ára a három kötetnek 3 Ft.” *Magyar Sajtó*, 1862. nov. 8., 1031.

mind pedig a hírlap médiuma által szabott feltételeknek egyaránt megfeleljen.²⁶ Ebből a szempontból érdemes idézni a *Szépirodalmi Figyelő* 1862. augusztus 14-ei számának *Vegyes* rovatából a regény füzetes kiadását beharangozó, Arany János tollából származó közleményt és kommentárt:

Jókai Mór, közönségünk ez annyira kedvenc regényírója »Politikai divatok« című regényt ír. E regény – mint azt a M. S. [*Magyar Sajtó* – T. L.] tudatja – előfizetés útján fog megjelenni tizenkét füzetben; havonként két füzetet kapunk s az elsőt october elején. Nem csak azon örvendünk, hogy Jókai ismét gyakrabban ír regényt, hanem azon is, hogy a francia divatu tárczaregény helyett, melyet nagy reszt [sic!] hirtelen, számról számra, szokás írni, most az angol füzetes regény módját követi, mely több időt enged a kidolgozásra.²⁷

Arany kommentárja a folytatásos közlés két típusa közti színvonalbeli különbséget emeli ki. A reflexió, miszerint a regény füzetes kiadása a magasabb nivó biztosítéka, Jókai regényírói gyakorlatának újszerűségét hangsúlyozza: a megfontoltságot és az alaposítást. A *Politikai divatok* keletkezéstörténetében ezek az írói erények azonban aligha kimutathatók. Legalább is akkor, ha a regény végső – ártirt (?) – változatát az eredeti szerzői szándékkal nem egyező textusnak tekintjük.

A regény kései utószava és a *Magyar Sajtó* többször idézett közleményei arra a Szajbély Mihály által hangoztatott felismerésre vezethetnek, hogy Jókai – életművének publikálási gyakorlatát tekintve atipikus módon – a *Politikai divatokat* nem tárcaregénynek szánta. Hogy végül az lett belőle, valószínűleg nemcsak a cenzúra Jókai által is hangoztatott befolyásának köszönhető, hanem az említett mediaticizációs feltételeknek is. Innen nézve az 1894-es *Utóhangban* említett szövegátalakítási műveleteket a cenzurális nyomás mellett vagy helyett az is motiválhatta, hogy a szerző a *Politikai divatokat* füzetes vagy könyvregényből tárcaregényre igyekezett alakítani. Ehhez persze azt kel-

26 Ebből a szempontból tanulságos esetet említ Keresztúrszki Ida nyomán Zákány Tóth Péter a Jókai-regények folytatásos közlésének „médiarcheológiai” feltételeivel is foglalkozó tanulmányában, amikor Jósika Miklós egyik művének megjelenésével kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „Jósika Miklós azon 1845 eleji próbálkozása, hogy először a Budapesti Híradó hasábjain tegye közzé eredetileg könyv alakban megírt, *Akarat és hajlam* című regényét, azért nem lehet igazán sikeres, mert a szerző nem számolt kellő mértékben a két médium nyújtotta, alapvető különbségekkel. Korabeli kritikusi szerint nemcsak arról van szó, hogy folyóirat-publikáció esetén a regényírónak alkalmazkodnia kell a hírlapok technikai feltételei által meghatározott formai követelményekhez, hanem hogy a két médium, az őket alkotó beszédformák különbsége miatt, a bennük megőrizhető események jellegében tér el alapvetően egymástól – Jósika pedig épp ezt hagyta figyelmen kívül. Ahelyett, hogy egy olyan regényt adott volna közre egy politikai hírlap hasábjain, amely – a francia Constituonell Sue műveit megjelentető mintájához hasonlóan – majd minden szakasza egy-egy kiegészített életképet s reflexiókat foglal magában”, Jósika sokkal inkább úgy vélte sikeresen áthidalhatóknak a publikáció eme formájából adódó, a recepció oldalán jelentkező nehézségeket, hogy regénye olvasójaként egy olyan befogadót képzelt el, aki egyértelműen a könyvek világában mozog otthonosan...” ZÁKÁNY TÓTH Péter, „A Jókai-írógép”, in *Nemzeti művelődés – egységesülő világ*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VINCZE Ferenc és ZÁKÁNY TÓTH Péter, 478–538 (Budapest: Napkút Kiadó, 2010), 519.

27 *Szépirodalmi Figyelő* 2, 15. sz. (1862): 2:239.

lene igazolni, hogy az 1862-es dátummal ellátott első kötet létrejötté/kiadása valóban megelőzte *A Hon* tárcaközlésének megindulását. Mindaddig nem voltak konkrét adataink arra vonatkozóan, hogy a két közlés között tisztán kronológiai értelemben különbséget tehessünk. A források hiánya mellett azért sem volt eldönthető ez a probléma, mert az 1863-as évszámmal napvilágot látott négykötetes változat, amelyet a kritikai kiadás a mű kötetkiadásai között I. b) sorszámmal jegyez, nyomdatechnikailag és a szövegállapot szempontjából is teljesen azonos az I. a) sorszám alatt álló és az 1862-re datált első kötetet is magában foglaló edícióval. Ez a „teljesen” szó szerint értendő, vagyis még a Szajbély Mihály által említett „kisebb eltérések” sem találhatók meg benne. Ez a két kötetkiadás, ha hinnénk az 1862-es dátumnak, olyan szövegállapotot rögzített, amely már *A Honban* történő publikálás előtt nagyrészt megvolt. Ha ez igaz (volna), akkor egy további érv is alátámaszthatná azt a feltételezést, hogy Jókainak a *Politikai divatok* keletkezéséről szóló, gondolathalmazunk 8. számú lábjegyzeténél idézett visszaemlékezése merő kitaláció, hiszen az a szöveg, amely már 1863. január 1. előtt kész volt, nem lehetett volna *A Honban* közölttel csaknem teljesen megegyező, ha közben (mármint a tárcaközlés közben) a szerző törölt, másított és kihagyott a készülő munkából. Vajon valóban elindult-e a füzetes kiadás 1862 októberében? És vajon mit kezdetünk a kötetkiadás első darabjával, amelynek kiadása a címlap szerint csaknem egybeesik az előbbi kezdeteivel? Mi lehet a kapcsolat a kritikai kiadásban I. a) és I. b) sorszámmal ellátott, ám a címlapok szerinti publikálásának dátumát tekintve csak részben egyező kötetkiadások között? A kérdésekre adható lehetséges válaszok tekintetében érdemes figyelembe venni a *Pesti Napló* 1862. október 8-ai, vagyis a regény füzetes kiadásának kezdete után egy héttel napvilágot látott számában található tájékoztatót:

Koszorus Jókaink „*Politikai divatok*” című regényének *első füzete* megjelent. Pest 1862, szerző saját kiadása; nyomtatott Emich Gusztávnál; 16-od rét, 96 lap. Az egész álland 12 két hetenkint megjelenő füzetből; előfizetési ára helyben 5 ft 50 kr; a postaküldéssel bérmentve 6 ft. Előfizethetni *Emich* Gusztáv könyvkiadó hivatalában: barátok tere 7-ik sz. 1ső emelet. Ajánlására nem szükség semmit mondanunk: Jókai Mór nevében benn foglaltatik az. A regény meséje a forradalom előtti években, s a szerző kedves szülővárosában Komáromban veszi kezdetét. Az 1847-iki nádor fogadási ünnepély, s az ezen alkalommal történt dunai szerencsétlenség különösen művészileg van ecsetelve.²⁸

A korabeli napilapokban és folyóiratokban megjelent híradásoktól a *Pesti Napló* közleménye egy lényeges ponton eltér. Míg más esetekben pusztán az első füzet megjelenésének ténye került rögzítésre, itt olyan információkkal is találkozunk, amelyek arról tanúskodnak, hogy a hír írója látta, lapozta és talán el is olvasta a kérdéses kiadványt. Ez utóbbiról az első füzet rövid tartalmi áttekintése ad tájékoztatást. A kiadvány jellemzésében egy másik fontos adatot is tartalmaz: a füzet terjedelmét. Úgy tűnik, hogy a Szajbély Mihály által felvetett és vizsgálódásaink korábbi részében továbbgondolt feltevés arról, hogy a füzetes és a(z első) kötetkiadás között szoros kapcsolat áll fenn,

28 *Pesti Napló*, 1862. okt. 8.

helytállónak bizonyulhat. Döntően azért, mert az utóbbi (vagyis a kötetkiadás első két darabjának) terjedelmét meghatározó kilencvenhat oldalas tagolás az előbbit is jellemzi. Ebből a szempontból valóban elképzelhető, hogy a *Politikai divatok* könyvváltozata a füzetes kiadás alapján készült. Azt a Szajbély által hangoztatott feltevést, miszerint a két edíció azonos, érdemes valamelyest pontosítani. Az azonosság ugyanis itt nem azt jelenti, hogy ugyanarról a kiadványról van szó, sokkal inkább azt, hogy a kötetkiadás a füzetes verzió felhasználásával készül(hetett). A *Pesti Napló* előbb idézett híradása nem az első kötetről beszél, az ugyanis 192 oldalnyi, tehát két füzetnyi szöveget tartalmaz, hanem annak első feléről. A könyv első fele ugyanis éppen azokat az eseményeket tárgyalja, amelyeket a lap híradása említ. Az eddigiekben mondottak alapján megkockázatható tehát a feltevés, hogy az *Előszót* és a regény első négy fejezetét tartalmazó szakasz nem más, mint az *1862. október elsején előfizetés útján terjesztett füzetes kiadás első és egyetlen megjelent darabja*. Ennélfogva a kötetkiadás további két 96 oldalnyi egysége sem lehet(ne) más, mint a félbehagyott füzetes verzió második és harmadik folytatása. A *Politikai divatok* megírását kezdetben ennek az edíció típusnak a terjedelmi keretei motiválhatták. Különösen a történet első füzetbeli poentírozása vetheti fel e gyanút, ugyanis Jókai a regény cselekményét annak egyik legfordulatosabb pontján függeszti fel. Az *ünnepség* című fejezettel záruló rész egy tragikus esemény közepén szakítja meg a történetmondást: a két főhóst, Lávay Bélát és Hargitay Juditot elnyeli a Duna.

A terjedelmi hasonlóságok, a poentírozás alapján tehát úgy tűnhet, hogy a könyvváltozat őrzi a füzetes kiadás emlékezetét. Nemcsak a *Politikai divatok* kritikai kiadásában I. a) sorszámmal jelölt edícióról van itt szó, hanem az I. b)-vel jelöltről is. Bár a két verzióban az első kötetek címoldalán található évszám különböző, nem tartom valószínűnek, hogy eltérő időpontban jelentek volna meg. Ezt a gyanút erősíti, hogy a korabeli napilapokban, folyóiratokban, amelyek a füzetes kiadás sorsát élénk figyelemmel kísérték, egyetlen szóval sem említik, hogy 1862-ben elindult volna a regény kötetkiadása. Maga Jókai is többször azt hangoztatta, hogy a füzetes változat kudarcát követően *A Hon* hasábjain publikálja a művet, s e tárcaközlés lezárultával jelenik majd meg a *Politikai divatok* könyv alakban is. Úgy vélem, hogy az első kötet 1862-es dátummal ellátott példányai is 1863 őszén láttak napvilágot. Elképzelhető ugyanis az, hogy a kiadás sajtó alá rendezésekor a nyomdai munkálatok során a füzetes kiadás szedését használták, ám az sem zárható ki, hogy az első kötet bizonyos példányaiba a füzetes változathoz megmaradt darabokat kötötték bele. Természetesen egyik lehetőségre sincs konkrét bizonyíték, ám más feleletet egyelőre aligha találhatnánk arra a kérdésre, miért térnek el a könyvváltozat első kötetének kiadási dátumai.

A füzetes kiadás korai csődje sajátos megvilágításba helyezi a *Magyar Sajtóban* publikált két fejezetet. Ha az előbbi edíció valóban *Az ünnepély* című résszel ért véget, akkor a Jókai lapjának 1862. október 10-ei számában megjelent részlet e fejezet újraközlésének tekinthető. Vajon miért publikálta a szerző az alig egy héttel korábban már megjelent részt? A kérdést az október 11-ei és 12-ei mutatók egyúttal érdemes vizsgálni. Korábban már említettem, hogy a három tárcaközlés marketingcélokat szolgálhatott: a füzetes kiadást reklámozhatta. Ám annak korai elhalása miatt másféle motivációk is elképzelhetők. Bár Jókai először csak a *Magyar Sajtó* november

27-ei számában tájékoztatta az olvasókat a füzetes kiadás megszakításáról, lehetséges, hogy már az első darab megjelenése utáni napokban felmerülhetett e kényszerű döntés lehetősége. E feltételezésünk alapján *Az ünnepség* és *A víz alatt* tárcaközlése – vagyis a komáromi gyaloghíd leszakadása miatt életveszélybe került főhősök megmenekülésének történetét egészében közreadó regényrészlet az előbbi – az első füzetet lezáró – fejezethez kapcsolódó olvasói várakozásokat igyekezett kielégíteni. Pontosabban: a *Politikai divatok* további publikálásának ellehetetlenülése miatti olvasói csalódottságot igyekez(het)ett valamelyest enyhíteni a szerző-szerkesztő Jókai. Ha ugyanis a füzetes kiadás folytatására egy héttel az első darab megjelenése után még lett volna lehetőség, marketingszempontról valószínűleg elhibázott lett volna a remekül poentírozott történet folytatását egy lap tárcarovatában publikálni.

4. Az el nem ért bizonyosság

Gondolatmenetünk hátralévő részében arra teszünk kísérletet, hogy a fentebb megfogalmazott dilemmák és feltevések alapján egyrészt összevevünk a *Politikai divatok* genezisésének legzavarosabb periódusából származó három szövegváltozatot, másrészt pedig néhány felvetéssel tovább bogozzuk a mű kusza keletkezéstörténeti narratívájának egyes szálait. Okfejtéseink, bármennyire is szeretnénk, nem vezethetnek a regény geneziséhez övező problémák megnyugtató lezárásához. Még akkor sem, ha minden filológiai és/vagy hermeneutikai érvelésünk a tisztánlátás lehetőségével kecsegtet. Hangsúlyozni kell: a *Magyar Sajtó*ban megjelent két és fél fejezetnyi szakasz a teljes regénynek még 5%-át sem tartalmazza. Vagyis: csupán egy mintavételszerű textológiai vizsgálatot tesz lehetővé, a mű egészére vonatkozatható következtetések levonásához viszont nem járul hozzá. Bár a mutatóványok a *Politikai divatok* különböző helyeiről származnak, s így utalhatnak a szerző írásgyakorlatának néhány sajátosságára, általánosításokat nem tesznek lehetővé.

Hogy vizsgálódásainkat nyomon követhesse az olvasó, a függelékben betűhíven közöljük a *Magyar Sajtó*ban megjelent mutatóványokat. Lábjegyzetekben tüntetjük fel a további egykorú szövegváltozatok – az első kötetkiadás és *A Hon* tárcarovatában 1863. január elsejétől október 29-éig 111 folytatásban megjelent regény azonos szakaszai – eltéréseit. Ezek a lábjegyzetek a főszövegek félkövérrel szedett és lábjegyzetszámmal ellátott egységeire vonatkoznak. A szövegközlés során a következő rövidítéseket használtuk:

PD – A *Politikai divatok* első, könyv alakban megjelent kiadása

Hon – A *Hon*ban megjelent folytatásos közlés

MS – *Magyar Sajtó*

sh. – sajtóhiba

() – egy kijelölt (kövérrel szedett) szövegrészen belüli szakasz, amely csak attól a szövegváltozattól tér el, amelyre lábjegyzete utal; ilyen hely csak egyszer fordul elő a szövegközlésben. Lásd a 142. és a 143. lábjegyzethez tartozó szakaszt.

[] – a sajtó alá rendező megjegyzései

A közlemények a regénynek olyan szövegállapotát dokumentálják, amely több ponton eltér a kötetkiadás és *A Hon* folytatásos közlésének vonatkozó szakaszaitól. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy e két utóbbi verzió között kevesebb eltérés van, mint köztük és a mutatványok között. Ez alapján a textológiai sajátosság alapján (*A Hon* folytatásaira jellemző, a szavak, szóösszetételek egyedi írásmódjától és egyéb helyesírási devianciáktól most eltekintek), könnyű volna azt a következtetést levonni, hogy azok a *Magyar Sajtó*béli közléseknél nem lehetnek korábbiak. Ha számolunk a füzetes kiadással és annak a kötetváltozatban való felhasználásával, akkor *Az ünnepség* és *A víz alatt* tárcaközlése textológiai szempontból nem illeszthető bele a regény genezisének lineáris rendjébe, hiszen olyan szövegállapotot képvisel, amely későbbi a másik két verziónál. Ha ugyanis a három változat közül *A Hon* és a kötet szövegváltozatai közötti korreláció a legerősebb, elképzelhető, hogy az előbbiben meginduló tárcaközléskor a füzetes kiadás textusát használták fel a nyomdai munkálatok során. Egészen más kronológiai viszonyt tételvezhetünk a *Magyar Sajtó*ban 1862. december 7-én *Drága vércseppek* címmel megjelent fejezet rész és annak a két másik forrásban található változatai között. *A Hon*béli közlés kezdete előtt három héttel napvilágot látott mutatvány a *Politikai divatok* korábban még nem publikált részének első megjelenése, így keletkezéstörténeti szempontból a *Magyar Sajtó* októberi számaiban megjelentekhez képest a legkorábbi dokumentálható szövegállapotot képviseli. A fejezet rész azt bizonyíthatja ugyan, hogy a regény a kérdéses szövegrészig elkészült, azt azonban már nem, hogy egy befejezett munkából emelte ki Jókai. Bár a „mutatvány” szó annak korabeli folyóirat- és hírlapirodalmi kontextusai alapján már elkészült és megjelenés előtt álló művekből (regényekből, drámákból, tudományos munkákból, versgyűjteményekből stb.) közölt szemelvény jelentésben volt használatos, ez a szemantikai érv sem használható a *Politikai divatok* 1862. decemberi állapotát firtató kérdés megválaszolásához.

A szövegváltozatok összevetése során összesen 368 eltérést regisztráltunk a *Magyar Sajtó*béli mutatványok és a két másik verzió között. Fontos már a vizsgálódás elején rögzíteni, hogy ezek a különbségek semmi olyasmire nem utalnak, ami igazolná a *Politikai divatok* keletkezéstörténeti narratívájában a szöveg gyökeres átdolgozására vonatkozó szegmensek hitelességét. Jókai a regény *Utóhang*jában, mint arra már többször utaltunk, a kérdéses szerzői manővereket *A Hon* tárcaközlésének első hónapjaira teszi, a *Magyar Sajtó* közleményei viszont a mű 1862. őszi állapotát dokumentálva egyetlen fontos momentumot kivéve nem tartalmaz olyan eltéréseket, amelyek alátámasztanák a visszaemlékezésben foglaltakat. Így az átdolgozás datálása szempontjából az *Utószó* semmi esetre sem tekinthető keletkezéstörténetileg hiteles magyarázatnak. Az egyetlen kivétel, amelyre az előbb utaltunk, egy névcseré. A *Politikai divatok*nak a *Magyar Sajtó*ban megjelent utolsó mutatványában, melyben a szerző a *Drága vércseppek* című fejezet első felét publikálja, a későbbi változatokkal szemben az egyik szereplőnek, a sánta orvosnak még nem Glanz Melchior volt a neve, hanem Bórkövy Kálmán (lásd szövegközlésünk 279., 289., 306., 320., 325., 328., 333., 343., 348., 360. és 360. lábjegyzetét). Ha a három szövegváltozat viszonyát vizsgáljuk, eléggé meggyőző adat lehet *A Hon* és a kötetkiadás közti szorosabb kapcsolatra vonatkozó-

an, hogy a mutatóanyagokban regisztrált 368 eltérés közül 294 (vagyis annak csaknem 80%-a) e két verzióban közös, a fennmaradó körülbelül 20%-nyi deviancia nagy része néhány kivételtől eltekintve a médiumokra jellemző írásmódok eltéréseivel hozható összefüggésbe. A 368 különbség túlnyomó része a központosítást, a szavak helyesírását (hosszú vagy rövid magán- és mássalhangzók, összetett szavak egybe- vagy különírása, szavak nagy vagy kis kezdőbetűvel írása), toldalékolását érinti. Emellett néhány (valós vagy általunk annak vélt) sajtóhiba is előfordul. Az esetek töredékében találunk olyan grammatikai és szemantikai devianciákat, amelyek az előbb említett eltéréseknél komolyabbnak tűnhetnek. Csak felsorolásszerűen, néhány példával és a szövegváltozatok keletkezésének kronológiai relációjára való utalás nélkül: a szócserek (13., 56. és 197. lábjegyzet), szavak törlése vagy betoldása (65., 80., 106., 145. és 215. lábjegyzet), eltérő igeidők használata (202. és 203. lábjegyzet). Figyelemreméltó, hogy a *Magyar Sajtó* és a két másik változat közötti 294 közös eltérés (a Bórkövy Kálmán/Glanz Melchior névcsereét leszámítva) nem tartalmaz jelentősebb, tagmondatok vagy mondatok jelentését módosító devianciát. A szócserek természetesen nem hanyagolhatók el, főként ha azokban valamiféle tendencia is kimutatható. Egy szereplő képi megjelenítése és az olvasó képzelőerejének igénybevétele szempontjából nem mindegy, hogy az „fehér csipkeöltözetben” vagy „díszöltözetben” jelenik-e meg (vö. 56. lábjegyzet), de az sem lényegtelen, ha egy regénybeli esemény „szőlőhegytetőn” vagy csupán „hegytetőn” játszódik (vö. 52. lábjegyzet). A példapárok első tagjai a *Magyar Sajtó*-ban, a második pedig *A Honban* és a kötetkiadásban találhatóak, s arra utalnak, hogy az előbbi változatban a *Politikai divatok* világa képileg gazdagabb, illetve konkrétabb, szemléletesebb (volt), mint a másik két forrásban. Ha a *Magyar Sajtó* és a kötetkiadás, illetve az előbbi és *A Hon*béli textusok közötti egyedi eltérésekre összpontosítunk, nehezebben kibogozható keletkezéstörténeti relációt feltételezhetünk a három szövegváltozat között. Ha csupán mennyiségi szempontból vizsgáljuk az eltérések típusait, egyértelműnek tűnhet(ne) az, hogy a kötetkiadás és *A Hon* tárcaközlései szövegállapot tekintetében közelebb állnak egymáshoz, mint bármelyikük a *Magyar Sajtó*béli fejezetekhez. A csaknem 80%-nyi közös eltérés mellett a Bórkövy Kálmán/Glanz Melchior névváltoztatás igazolhatja ezt. Az alábbi táblázatban típusok szerint csoportosítottuk a különbségeket. A közös eltéréseket nem soroltuk fel, csupán az egyedi jellegűeket jelöltük a vizsgálódásaink végén található szövegtáblázat lábjegyzeteinek sorszámai alapján. A devianciák százalékos megoszlásakor kerekített értékeket tüntettünk fel.

Az ünnepély, A víz alatt

egy MS szöveghelytől a PD és a Hon azonos módon tér el	egy MS szöveghelytől a PD és a Hon különböző módon tér el	egy MS szöveghelytől csak a PD tér el	egy MS szöveghelytől csak a Hon tér el
	46, 119, 156, 161, 166, 200, 208, 256, 261, 270, 275, 278	1, 33, 38, 47, 58, 100, 109, 110, 126, 128, 143, 157, 165, 174, 175, 186, 189, 195, 207, 214, 244, 245, 249	11, 14, 85, 92, 108, 142, 146, 196, 223, 268
233 db (84%)	12 db (4,4%)	23 db (8%)	10 db (3,6%)

Drága vércseppek

egy MS szöveghelytől a PD és a Hon azonos módon tér el	egy MS szöveghelytől a PD és a Hon különböző módon tér el	egy MS szöveghelytől csak a PD tér el	egy MS szöveghelytől csak a Hon tér el
	301	286, 287, 290, 294, 295, 296, 297, 305, 307, 314, 317, 319, 321, 326, 327, 335, 352, 353, 354, 355	292, 308, 310, 311, 318
61 db (68%)	1 db (1%)	23 db (25,5%)	5 db (5,5%)

Ha a fenti két táblázatban feltüntetett eltérések típusainak százalékos arányait vetjük össze, akkor azt láthatjuk, hogy a közös (84–68), illetve az **MS** és a **Hon** közti egyedi (3,6–5,5) eltérések között az összes differenciára vetítve nincs látványos különbség. Van viszont a másik két típus arányai között: a *Drága vércseppek* **MS**-változatában tulajdonképpen nem található olyan szöveghelyek, amelyektől a **PD** és a **Hon** eltérő módon különbözne, ugyanis a 301. lábjegyzetet vizsgálva látható, hogy a *beterítve* szó mindkét forrásban ugyanazzal az igekötővel cserélődött ki, s a két utóbbiban csupán egy magánhangzó időtartam szerinti eltérése okozza a devianciát (**PD**: *leterítve* / **Hon**: *leterítve*). Az *ünnepély* és *A víz alatt* című fejezetek hasonló jelenségeit vizsgálva már változatos példatárral találkozhatunk. A táblázatban felsorolt lábjegyzetek által jelölt párhuzamos szöveghelyeket vizsgálva több olyat találhatunk, amelyek eltérései a **PD** és a **Hon** közti szorosabb összefüggésre utalnak. A 256. (**MS**: *állta el az*; **Hon**: *megszállta az*; **PD**: *megszállta amaz*) és a 261. (**MS**: *átkarolá*; **Hon**: *átkulcsolá*; **PD**: *átkulcsolta*) számú lábjegyzet egy-egy **MS**-ben található szó megváltoztatását dokumentálja. A példák azt sugallják, hogy a két utóbbi verzió között lényegesen kisebb mértékű a deviancia, mint köztük és az első forrás között,

így az is megkockáztatható, hogy keletkezéstörténetileg közelebb állnak egymáshoz. E példák alapján úgy tűnhet, hogy nem a **PD** a legkorábbi a három változat közül, hanem az **MS**. A kérdés ezek után az, hogy a **Hon** vagy a **PD** szövege-e a korábbi. Ha találhatók textológiai érvek mellett, hogy a könyvváltozat első kötetének 1862-es dátummal kiadott szövege valójában az 1863. novemberi edícióval azonos, vagyis a címlapon és a kolofonon található évszám hibás, akkor a **PD** textusa nem lehet korábbi a **Hon**-ban megjelentnél. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy bármilyen évszám is található a címlapon, a *kötetkiadás a regény utolsó, Jókai által véglegesnek tekintett változatát tartalmazza*.

Ha *Az ünnepély* és *A víz alatt* táblázatának második oszlopában jelölt variánsokat tovább vizsgáljuk, találhatunk egy olyan példát is, amely az eddigieknél meggyőzőbb érveléssel szolgálhat e kronológiai sorrend létezésére. A 143. lábjegyzet szerint a **PD** variánsa jelentősen eltér a többitől: két félmondatnyi résszel rövidebb. Az alábbiakban idézzük a vonatkozó szöveghelyeket azok közvetlen kontextusával együtt. A könyvváltozatban és minden további kiadásban a következők olvashatók (kurzívval emeljük ki az összevetés alapjául szolgáló mondatot): „Most történik meg az elfogadás. Most megszólalnak a harangok. *A menet az első diadalkapun jött át.* A nép üdvkiáltása megzendül, az induló zenéje közbe hangzik: most érkeztek a hidra fel.”²⁹ Az **MS** és a **Hon** változata ennél valamivel hosszabb. A variánsokat a két lapból vett háromsornyi részzel együtt és az eredeti tördelést megőrizve idézzük. Kurzívval jelöljük a **PD**-ben is kiemelt mondatot megfigyelhető szövegrészt. Az **MS**-ben ez áll:

dás. Most megszólalnak a harangok. *A menet megindul. Ismét lövések a várfokról; a menet az első diadalkapun jött át.* A nép üdvkiáltása meg-

A **Hon**-ban lényegében ugyanez a szöveg található, egyetlen sajtóhibával: a középső sorban hiányzik a mondat végéről a pont.³⁰

Most megszólalnak a harangok. *A menet megindul. Ismét lövések a várfokról* **A menet az első diadalkapun jött át.** A nép üdvkiáltása meg-

A két utóbbi lapközlésnek valószínűleg ugyanaz lehetett a forrása, ám ez biztosan nem a kötetkiadásbeli verzió volt. Sőt! Elképzelhető, hogy éppen fordított helyzettel állunk szemben: a **PD** a másik két változat valamelyike alapján készülhetett. Ha ez az eset állna fenn, kizárólag a **Hon** jöhetne számításba, ugyanis nehezen képzelhető el, hogy a *Politikai divatok* teljes szövegének nyomdai munkálatai során a mutatványt használták volna. Azt a feltevésünket, hogy *A Hon* folytatásos közlése lehetett a kötetkiadás forrásszövege, nemcsak *Az ünnepély* és *A víz alatt* című fejezetek *Magyar Sajtó*-ban megjelent mutatványaitól való

29 JÓKAI, *Politikai divatok*, 1:99.

30 A kritikai kiadás jegyzeteiben Szekeres László *A Hon* változatának idézésekor kitette ezt az írásjelet. Vö. JÓKAI Mór, *Politikai divatok (1862–63)*, 542.

közös eltérések nagy száma erősíti meg, hanem ez lehet az előbb idézett szöveghelyek közti különbségek magyarázata is. Lehetséges ugyanis, hogy a példák a szöveghiba egyik változatával, a sorkihagyással hozhatók összefüggésbe. A sorkihagyás a szöveg reprodukálói által elkövetett vétség. Úgy keletkezik, hogy „a másoló vagy a szedő szeme egy olyan megismétlődő szóra ugrik, amely az előzményben egymás alá esett”.³¹ Az **MS** és a **Hon** verziójában kövérrel kiemelt szavak elhelyezkedése alapján felmerülhet a szövegkritikus fejében a sorkihagyás gyanúja. Lehetséges, hogy a *Politikai divatok* első kiadását a hírlapközlés textusa alapján rendezték sajtó alá? Ha igen, akkor az edíció forrása a *Hon* folytatásos közlése lehetett. Ennek a verzióknak nemcsak azért nagyobb a relevanciája, mert a mutatványoknak nem sok hasznát vehették a kötetkiadás nyomdai előkészületei során, hanem azért is, mert a *Hon* tördelése alapján nagyobb esélye lehetett annak, hogy „a másoló vagy szedő” hibát kövessen el. Az idézett hírlapi közlésben a *A menet* két egymást követő sorban is előfordul, csaknem megegyező pozícióban (Az **MS**-ben hasonló a sorok elrendezése, de ott csak az első előfordulási helyen van mondatkezdő helyzetben a két szó, másodjára viszont már tagmondatot nyit meg.) Ha a citátumból „**A menet** megin-/dul. Ismét lövések a várfokról” részt kiemeljük, a megmaradt rész összeolvasva éppen a **PD**-ben található változatot adja. Mivel azonban a kötetkiadás kérdéses helyén a feltételezett szöveghiba nem értelemzavaró, még az is elképzelhető, hogy maga Jókai kurtította meg regényét. Ám ha valóban a sorkihagyás esete áll fenn, akkor szövegromlásról (is) beszélhetünk. Ezt azért is érdemes kiemelni, mert a *Politikai divatok* későbbi kiadásai ugyanezt a hibát örökítették tovább. Mindezek alapján ismételten megkockáztathatjuk, hogy a kötetkiadás – legyen szó az 1862-es vagy az 1863-as dátummal ellátott edícióról – a három szövegváltozat keletkezési idejét tekintve a legutolsó, vagyis semmi esetre sem azonosítható a füzetes kiadással.

A *Drága vércseppek* című fejezet változatainak összevetése a már többször említett névcserénél és az előbb vizsgált sorkihagyásnál komolyabb filológiai izgalmakat nem gerjeszt a kutatóban. Ez azonban nem jelenti, hogy a három verzió közti eltérések vizsgálata szöveggenetikai szempontból ne kínálna felismeréseket Jókai írásgyakorlatára vonatkozóan. A gondolatmenetünket vezérlő kérdésekre textológiai kalandozásunk után sem tudnánk egyértelmű válaszokat adni. Vajon létezett-e a *Politikai divatok*nak más szerzői koncepció szerinti és terjedelmesebb „ösváltozata” vagy sem? A vizsgált regényrészek alapján nemmel felelhetnénk. Ám a Jókai által megalkotott és a szakirodalomban tovább öröklődő keletkezéstörténeti narratíváról még ezek után sem mondhatjuk teljes bizonyossággal, hogy az merő kitaláció lenne, ugyanis perdöntő bizonyítékok továbbra sem állnak rendelkezésünkre. Mint ahogy arra a kérdésre sem tudnánk kielégítő választ adni, hogy a kötetkiadás – illetve annak bizonyos részei – a *Politikai divatok* genesisében melyik szövegállapotot képviseli. A füzetes kiadással való azonosítással kapcsolatban vannak érvek és ellenérvek. Lehet az első, de lehet az utolsó verzió is. A *Politikai divatok* keletkezéstörténetét övező problémák továbbra sem megoldottak, emiatt valószínűleg a jövőben is újabb kihívásokat jelenthet majd a Jókai-filológia számára.

31 STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1987), 32. Stoll ezt az idegen kéztől származó hibát egy másik Jókai-regény (*És mégis mozog a föld...*) hírlapi és első kötetkiadásának összevetésével példázza.

Függelék

[1.]

[Megjelent: *Magyar Sajtó*, 1862. október 10, 929.]

Mutatvány JÓKAI MÓR „Politikai divatok” című regényéből.

Az ünnepély.

Másnap reggel az utcák be voltak hintve zöld **füvel**¹ a hidtól a megyeházig; a házak oldalai fellombozva jegenyeágakkal, az ablakokban megjelentek a **nemzeti szín zászlók**², a tornyok minden ablakából széles lobogók repkedtek a derült légben: úgy látszott, mintha az egész város repülni készülne.

És az utcákon az ünnepi zaj; vasárnapi öltözetű nép, **ezüstgombos**³, **ezütlánczos**⁴ férfiak, selyemruhás polgárnők, közbe **egyegy**⁵ daliás alak, **panyókáravetett**⁶ mentével, fityegő csáköval, hosszan engedve maga után csörömpölni ezüstös **kardját**:⁷ **egyegy**⁸ csoport nemesi bandérium, lóháton, mely hadnagya vezetése alatt a közeli falvakból jó, kék mentékben, tarsolyos **kardokkal**;⁹ török muzsikával haladó polgári diszörség; a becsületes czéhek pompás **zászlókkal**¹⁰, miknek egyikét nyolcz férfi vállá emelte nyolcz rudon: a középső ruddal maga a czéhmester tartá az egyensúlyt; az iskolák növendékei hosszú orgonasíp sorban és a mindenféle látni-tudni-vágyó tarka néptömeg mindenütt, mely minden utcát ellepett, a merre a diszmenetnek jönni kellett.

A Duna a váron felül két ágra szakad s egy kis szigetet képez; a városból e szigetre álló hid vezet, melynek szokás szerint két osztálya van: egy a szekerek, más a gyalogjárók számára.

A **gyaloghid**¹¹ ezuttal el van mindkét oldalán zárva a válogatatlan tömeg **előtt**:¹² a cordont két-két városi és megyei drabant képezi a két **bejáratnál**¹³ és most még, midőn a nép csendes **hangulatában**¹⁴ van, s a kék dolmány az uralkodó szín, tökéletes sikerrel. A szürös, inges és meztlábos még most a **szigetpartokon**¹⁵ ácsorog, s a nagy jegenyék soraira kapaszkodott fel; onnan várja a látandókat.

A gyaloghid közepén van egy tágasabb tér, melynek hátuljában látható rendes napokon **Szent**¹⁶ Nepomuk János szobra; e rendkívüli napon pedig **ugyan az**¹⁷ előtt egy

1 PD, **füvel** | 2 PD, **Hon:** nemzetiszín-zászlók | 3 PD, **Hon:** ezüst gombos | 4 PD, **Hon:** ezüst lánczos | 5 PD, **Hon:** egy-egy | 6 PD, **Hon:** panyókára vetett | 7 PD, **Hon:** kardját, | 8 PD, **Hon:** egy-egy | 9 PD, **Hon:** kardokkal: | 10 PD, **Hon:** zászlóikkal | 11 **Hon:** gyalog-hid | 12 PD, **Hon:** előtt; | 13 PD, **Hon:** bejáratnál | 14 **Hon:** hangulatban | 15 PD, **Hon:** sziget partokon | 16 PD, **Hon:** szent | 17 PD, **Hon:** ugyanaz

menyezet¹⁸ van **emelve s**¹⁹ **gyönyörűen**²⁰ **felékesítve**²¹ virágfüzérékkel, zászlókkal és szalagokkal azon urhölgyek számára, kik a lovagias ifju nádornak bejövetelekor elmés feliratu **babérkoszorút**²² fognak átnyujtani. Tehát a gyaloghíd azért van elzárva, hogy a néptömeg e **díszes**²³ csoportozatot az ünnepjára hevélyében meg ne bolygassa.

Az ünnepély programjában a mult éjjel az a változtatás történt, hogy Hargitay nem a kiszálláskor üdvözlendi a magas vendéget, hanem a megyeházába lépte után. Amott rövid szavakkal a városi küldöttség fogadja.

A sziget hegyén, **ahonnan**²⁴ nagyon keveset lehet látni az egész ünnepélyből, áll egy vén, **százévesnél**²⁵ **öregebb terepély**²⁶ füzfa: az alatt van egy kis pad.

Ezen a helyen, a hova mai nap bizonyosan senki sem fog tévelyedni, találjuk Pusztafit és Lávayt. A távol emberi zaj, mint egy **méhköpű**²⁷ **zúgása hallatszik**²⁸ **idáig; senki**²⁹ sem zavarja a beszélgetőket.

– Látod, **fiu**³⁰, szól Pusztafi, nincs olyan helyzet, **aminek**³¹ okos ember hasznát ne tudja venni. Itt van most e **diadalut**,³² egyik dicsőséget nyer belőle, más hivatalokat; te menyasszonyt. És az a leány valóban megérdemli, hogy nőd **legyen. Elteszem**³³ emlékeim közé **névalírását**³⁴; még a keze sem reszketett. Hát a tied nem reszket-e? No ezt szeretem. Ne gondolj a jövővel; a bátor sziv előtt meghunyászkodik az, s csak a gyávákat üldözi, mint az ugató eb. – Csak olyan soká ne volna az este. Kivált **ez**³⁵ a **nehány**³⁶ óra, míg a processio tart, igen hosszú lesz nekem.

– Nem **jössz**³⁷ velem?

– Azt jól tudod.

– Hát kívánod, hogy veled maradjak?

– Sőt ellenkezőleg, követelem, hogy kedvesed közelében légy: mert én **ügy**³⁸ érzem, valami baj történik vele. Tudod, hogy én minden ilyen ünnepélynél úgy érzem magamat, mint a macska földinduláskor. Vigyázz rá.

– Az igaz, hogy képtelen gondolat volt a hidra állítani a **tribünet**³⁹; de te mit fogsz addig csinálni?

– Itt maradok a sziget végén, **beleülök**⁴⁰ egy **csónakba, és**⁴¹ csendesen horgászom. Hanem megállj. Még úgy is korán az idő; nincs **miért**⁴² sietned. Szeretném hallani, mivel akartad felköszönteni a magas vendéget? Ugy sem fogja senki meghallani **kárbaveszett**⁴³ **dictiódat**⁴⁴, legalább halljam én.

– Jól van. Halld meg. Körülbelül **ügy**⁴⁵ szóltam volna hozzá: „**Uram**!⁴⁶ azon városba léptél, melyre nézve e hon földe egyedül mostoha anya. **Nyolczvanöt**!⁴⁷ év előtt a földindulás rommá döntötte ezt: a romok alapjaira új város épült. Ötvenkét év előtt az árviz pusztította el; a pusztaságnak újra lakói lettek. Harmincz éve tűz emésztette meg; hamvaiból ismét

18 PD, Hon: mennyezet | 19 PD, Hon: emelve, s | 20 PD, Hon: gyönyörűen | 21 PD, Hon: feldíszítve | 22 PD, Hon: babérkoszorút | 23 PD, Hon: díszes | 24 PD, Hon: a honnan | 25 PD, Hon: száz évesnél | 26 PD, Hon: öregebb, terepély | 27 PD, Hon: méhköpű | 28 PD, Hon: zúgása, hallatszik | 29 PD, Hon: idáig: senki | 30 PD, Hon: Látod fiú, | 31 PD, Hon: a minnek | 32 PD, Hon: diadalút: | 33 PD: legyen Elteszem [PD sh.] | 34 PD, Hon: név aláírását | 35 PD, Hon: az | 36 PD, Hon: néhány | 37 PD, Hon: jössz | 38 PD: ügy | 39 PD, Hon: tribünet | 40 PD, Hon: bele ülök | 41 PD, Hon: csónakba és | 42 PD, Hon: mért | 43 PD, Hon: kárba veszett | 44 PD, Hon: dikciódat | 45 PD, Hon: igy | 46 PD: Uram; / Hon: Uram: | 47 PD: Nyolczvan öt

ujra támadt. Husz év óta a várerődítés egész negyedét rontá le s tette legelővé, a város odább ment és ujra **felépült**⁴⁸. E kis tér lakóit minden csapás üldözé, maga az alattuk álló föld is. És im e házsorok, e templomok beszélnek és mondják, hogy e nép még csapásaiban is szereti, imádja és nem hagyja el szülőtteföldét. Uram! e csodás honszerelem búvkörébe **lépj be**;⁴⁹ és maradj meg abban; mert **aki**⁵⁰ azon belül van, az mind végig sérthetetlen!”

Pusztafi meglökte tenyerével barátja vállát.

– Eredj, te balga! Nagyon jó, hogy el nem mondtad. Hiszen ez szép.

Egy ágyudördülés a **tulparti**⁵¹ **szőlőhegytetőn**⁵² jelenté, hogy a gőzös, mely a magas vendéget hozza, már látható.

Lávay sietett a hidra jutni, melyhez már akkor fegyveres hadsorok tartották hozzájárulhatóvá az utat. A gyaloghidon is annyi volt már a szabadalmazott néző, hogy munkájába került a baldachin közelébe juthatni; **ahol**⁵³ aztán Márton huszárral össetalálkozva, e kellemes társaságban megmaradt.

Márton huszár nagy tisztelője és pártfogója volt a kiadott vőlegénynek. Ő egyedül maradt változatlan irántai érzelmeiben, politikai hitvallása **daczára: pedig**⁵⁴ hiszen ő volt legérezékenyebbül sértve általa: mert ha a paraszt is urrá lesz, hát akkor a szegény hajduk hivatala hová alacsonyul le!

Hanem azért Márton huszár nem szünt meg egykori kegyenczét pártfogolni.

– Csak ide álljon mellém a tens ur; majd én helyet csinálók, szolt protectori arczczal. Innen legjobban lehet látni a zászló mellől.

Tudnillik⁵⁵, hogy nem a diszmenetet lehet legjobban látni, hanem a kisasszonyt, ki pompás **fehér csipkeöltözetben**⁵⁶ a többi delnök között a **tribuneon**⁵⁷ áll.

– Bizony **gyönyörű**⁵⁸ teremtés! mond Márton hajdu. Balszomszédja azt a bársonyruhás lovagot érti, **aki**⁵⁹ akkor vágat végig a hidon, s azt mondja rá, az ám: pedig Márton a jobb oldalra **beszél**t, s⁶⁰ egészen másra gondolt.

Halkan **sugva**⁶¹ folytatja Bélához.

– Tegnap este a kisasszony fekete kenyeret hozatott magának a cselédektől, azt mondta, hogy már ezután olyanhoz akar szokni.

Lávay szemei meg nem tudtak válni Judit shyphidi termetétől.

– Ide nem nézne egy világért, pedig tudja, hogy valaki közel **van: dörmög**⁶² Márton.

Most ujra három lövés hallatszik a szigeten, és arra hat dördülés **egymásután**⁶³ a várfokon, és ujra ágyu ágyu után; van olyan ember is, a ki megszámlálja: hányat lőnek? A városban minden harang megszólal, a tornyok üdvkiáltása **tulzengi**⁶⁴ az emberi riadalt, mely ezernyi ezer szóval köszönti a lobogós zászlókkal érkező **gőzhajót; minden zeng, minden hangzik**⁶⁵ a földtől a jegenyék tetejéig, és a háztetőkig; s az örömiadal **ügy**⁶⁶ hömpölyög odább odább, a mint a sziget felől a diszmenet közelebb huzódik.

Mennyi pompa! mennyi igaz lelkesülés!

48 PD, Hon: fölépült | 49 PD, Hon: lépj be, | 50 PD, Hon: a ki | 51 PD, Hon: túlparti | 52 PD, Hon: hegytetőn | 53 PD, Hon: a hol | 54 PD, Hon: daczára; pedig | 55 PD, Hon: Tudnillik [MS sh.?] | 56 PD, Hon: diszöltözetben | 57 PD, Hon: tribüneön | 58 PD: gyönyörű | 59 PD, Hon: a ki | 60 PD, Hon: beszélt s | 61 PD, Hon: sugva | 62 PD, Hon: van; dörmög | 63 PD, Hon: egymás után | 64 PD, Hon: túlzengi | 65 PD, Hon: gőzhajót; minden hangzik | 66 PD, Hon: úgy

A diadalivek alatt egyenkint tünedeznek elő a polgárórség **csapatái**⁶⁷, elől a táborig zenekarral, mely a Hunyady-indulót harsogtatja, azt a dalt, melynek refrainje ez: „éljen soká a hon, éljen a király!” Utánuk a lovas nemesi banderium; melynek zenekara skarlat ruhás **zigány-trombitások**⁶⁸ **csapata**⁶⁹ fehér **lovakon, mind**⁷⁰ szép rendben vonulnak végig a hidon; büszke, harcias tartással. És **ezután**⁷¹ következnek az **úrlovarok**⁷², pompás **csajtáros**⁷³ paripákon; arany sujtásos bársony öltözetben, kócsagos, forgós kalpagokkal, villogó **szablyákkal, miknek**⁷⁴ aranyos tokja a fényes kengyelhez verődik. És ennyi deli lovas **közepett aranyos**⁷⁵ diszhintóban maga a **nádor: egy**⁷⁶ szép daliás arcú férfi; élte ifju korában; magas homloka, szelid szemei, **hosszudad**⁷⁷ arca, szép magyáros szénfekete **bajusza, s**⁷⁸ egész tekintetének férfias nyájassága olyan önkénytelen vonják felé minden szem tekintetét.

Ki tehetne az ellen, ha ennyi ember töri magát a hintó közelébe juthatni; egy örvendetes „**éljent**⁷⁹ kiálthatni az ország legelső választott tisztviselőjének s elfoghatni egyet **azon mosolygások**⁸⁰ **közül**⁸¹, mikkel a **nép**⁸² üdvözetét viszonozza.

A nádori hintó körül tóduló néptömeg, **amint**⁸³ a széles utról a keskeny hidra ért, egyszerre összeszorult. Itt már erősen meg is szaporodott azokkal az elemekkel, mik eddig a jegenyéket tarták megszállva, s **miknek**⁸⁴ **meggyőződésük**⁸⁵ az, hogy a mikor ilyen jó nap van, akkor minden polgárnak kötelessége semmi szóra **nem**⁸⁶ hallgatni.

A két megyei hajdu a **gyalog hid**⁸⁷ végén nyilván gyöngye oltalom volt a közeledő ár ellenében. A mint azt minden ember előre láthatta, a hogy a diszhintó a hidra ért, az örömujjongó tömeg egy perc alatt elfoglalta a **gyalog hidat**⁸⁸, az ellenálló órséget elkapva, mint vihar a **lekaszált**⁸⁹ füvet. **Néhány**⁹⁰ perczig leheté még látni a néptömeg **közül**⁹¹ **kiemelkedni**⁹² **egy pár**⁹³ **küszködő**⁹⁴ tollbokkrétát, és fenyegetőleg **felemelt**⁹⁵ kardot. Azok is eltűntek **nemsokára**⁹⁶, a csákókat és kardokat bizonyosan belökték a vízbe. **Azontul**⁹⁷ nem állt semmi az **utban, és ki**⁹⁸ a gyaloghidon volt, azt a közeledő ár mind tömte jobban a **tribüne**⁹⁹ felé.

– Tens uram, itt baj lesz! dörmögé Márton huszár Bélához fordulva.

– Az bizonyos. Már most segítsünk, a hogy lehet. Adja ide Márton a kezét: ketten tán visszatarthatjuk a népet csak annyi ideig, **mig**¹⁰⁰ a nádor az asszonyoktól átveszi a **koszorút**¹⁰¹, mert azután egy percz mulva ugy össze fogják törni ezt a vékony sorompót, mint a pozdorját; de legalább **azalatt**¹⁰² a hölgyek csendesesen eljuthatnak a hid tulsó **végéig, s**¹⁰³ ott hintaikba ülhetnek.

– Jó lesz tens uram.

67 PD, Hon: csapatjai | 68 PD, Hon: cigány trombitások | 69 PD, Hon: csapatja | 70 PD, Hon: lovakon; mind | 71 PD, Hon: azután | 72 PD, Hon: úrlovarok | 73 PD, Hon: sujtásos | 74 PD, Hon: szablyákkal; miknek | 75 PD, Hon: közepett, aranyos | 76 PD, Hon: nádor, egy | 77 PD, Hon: hosszudad | 78 PD, Hon: bajusza s | 79 PD, Hon: „éljent” | 80 PD, Hon: azon szives mosolygások | 81 PD, Hon: közül | 82 PD, Hon: az a nép | 83 PD, Hon: a mint | 84 PD, Hon: s a miknek | 85 PD, Hon: meggyőződésök | 86 PD, Hon: sem | 87 PD, Hon: gyaloghid | 88 PD, Hon: gyaloghidat | 89 PD, Hon: kaszált | 90 PD, Hon: Néhány | 91 PD, Hon: közül | 92 PD, Hon: kiemelkedve | 93 PD, Hon: egy pár | 94 PD, Hon: küzködő | 95 PD, Hon: felemelt | 96 PD, Hon: nem sokára | 97 PD, Hon: Azontúl | 98 PD, Hon: utban. A ki | 99 PD, Hon: tribüne | 100 PD: míg | 101 PD, Hon: koszorút | 102 PD, Hon: az alatt | 103 PD, Hon: végéig s

Azzal még egy pár becsületes hajós legény segítségével megkisérték azt a feladatot, ezernyi rohanó alakból tömörült emberoszlop nyomását egy négyszög ölnyi területen, ellenvetett vállakkal **visszatartóztatni, a mely**¹⁰⁴ néhány perczre sikerülhetett, de a mint sűrűbb lett a rájuk nehezülő tömeg, aként kelle **nyomról**¹⁰⁵ nyomra engedniök.

A hölgyek pedig a baldachin szárnyaitól **takarva, s nem**¹⁰⁶ látták **azt**¹⁰⁷ az egész veszélyt, csupán -az örömjajt hallották belőle s az érkező nádor arczán függött figyelmük.

S e terhes pillanatban Hargitaynének, ki leánya oldalán állt, **az az**¹⁰⁸ ötlete jött, hogy egy egyszerű „sokáig élj” kiáltás helyett valami szép rhygmust mondjon a **nyújtott**¹⁰⁹ **koszoru**¹¹⁰ mellé.

Már **akkor**¹¹¹ Lávayt és Mártont egész a tribüneig szoritotta az ellenállhatlan néphatalom, s a korlátok recsegné kezdtek.

Hargitayné nem látott, nem hallott abból semmit. Ünnepeles hangon **kezdé:**¹¹²

– Mélyen tisztelt

Abban a perczben egy rögtöni roppanás hallatszott, rá egy rövid, egy borzasztó ordítás, minő száz meg száz megölt ember utolsó jalkiáltása...

A gyaloghid a **túlteher**¹¹³ alatt harmincz ölnyi hosszúságban egyszerre leszakadt, **és**¹¹⁴ hölgyeivel, zászlóival, **szentképeivel**¹¹⁵ együtt a Duna közepébe zuhant.

A következő perczben nem látszott a vitzükrén más, mint uratlan fővegek, fennlibegő **diszkoszorúk és**¹¹⁶ lemaradt zászlók. A többi a víz alatt volt.

Azok között Béla és Judit.

[***]

[2.]

[Megjelent: *Magyar Sajtó*, 1862. október 11, 934.]

Mutatvány

JÓKAI MÓR

„Politikai divatok” czimü regényéből.

(Folytatás.)

A víz alatt.

Kétszáz harmincz¹¹⁷ ember bukott egyszerre a letört hiddal a víz alá.

Ott a¹¹⁸ diadal mámorában, az ünnepelel fénykörében, a nádor szeme láttára, alig egy ölnyre hintaja kerekeitől, zuhantak a **hullámsirba:**¹¹⁹ az ünnepelel még láthatta

104 PD, Hon: visszatartóztatni; a mely | 105 PD, Hon: nyomrul | 106 PD, Hon: takarva, nem | 107 PD, Hon: ezt | 108 Hon: azaz | 109 PD: nyújtott | 110 PD: koszorú | 111 PD, Hon: ekkor | 112 PD, Hon: kezdé. | 113 PD, Hon: túlteher | 114 PD, Hon: s | 115 PD, Hon: szent képével | 116 PD, Hon: diszkoszorúk, és | 117 PD, Hon: kétszázharmincz | 118 PD, Hon: Ott, a | 119 PD: hullám sirba; / Hon: hullám sirba,

a **koszorus**¹²⁰ angyalföket maga előtt, még hallhatta a zengő **éljenkiáltást**; **és**¹²¹ egy percz mulva a **koszorus**¹²² usztak a víz színén, és a fájdalom ezerszavu ordítása tölté be a levegőt.

Oh milyen ünnepély volt ez!

Midőn a zászlós diadaliveken át rohant a jajgató néptömeg minden irányba kábult rémülettel; aranyos, bársonyos lovagok hogy vágattak, fővegvesztve, észvesztve, s kiáltoztak nejeik, gyermekeik után! a szép fegyveres polgárórség hogy riadt szerte, mint egy fölvert **tábor**, **s**¹²³ mindenki a part hosszában, mely még akkor zászlókkal volt fölékesítve.

– Siessenek önök a **dereglyékhez! kiálta**¹²⁴ a nádor **kíséretéhez**,¹²⁵ ő maga is leugrott hintájából. Egy ember, kinek neje szemeláttára **bukott le a hidról, kezeit tördelve akart utána rohanni**:¹²⁶ a nádor ragadta meg és tartóztatá vissza, magával vonszolva a félőrültet: „a dereglyékhez, a dereglyékhez! A gőzöshöz kell futtatni, hogy kerüljön a folyamon fel! A halászkok **jőjenek**”¹²⁷ **hálókkal**¹²⁸! A hajókhoz minden **ember**!”¹²⁹ „

Akik¹³⁰ közel voltak és hallották a parancsokat, vágattak azokat teljesíteni; a távolabb álló tömeg hullámozott előre **hátra: mint**¹³¹ kinek jó tanács nem jut eszébe. Egy csoport, mely jó előre haladt a város utczáin, még diadalmas zenével nyomul előre. Egy lovas utoléri őket. Egy szót mond nekik, arra a zene töredezetten megszakad; a csapat felbomlik s zenész és ünnepjárom fut visszafelé a folyamhoz.... Oh milyen ünnep ez!

Hargitay János **ezalatt**¹³² a választott bizottmány élén várta az ünnepélyes percet, melyben a nép hódolatát az oly forrón **öhajtva**¹³³ várt vendég színe előtt tolmácsolhatja.

Ma elragadóan fog szónokolni, mert valóban érzi is azt, **amit**¹³⁴ mond. A nemzeti büszkeség, az ősi honszerelem és a ragaszkodó **hűség**¹³⁵ szavai azok. Ki tudja, mi lesz, ha ezek mind kimennek a divatból? Ma **bizonyal**¹³⁶ ezeknek a napja leend!

Nem Hargitay János, hanem azon elvek, miket ő képvisel, tartják ma diadalmjukat.

Le is van irva a szép dialecticával alkotott szónoklat s Hargitay még egy pillanatot vet belé, midőn a monostori első **ágyuszó**¹³⁷ eldördül.

„**Amig**¹³⁸ én élek, **amig**¹³⁹ e test össze nem roskad, addig ez eszmék, e szavak is élni fognak.”

És bizonyára Hargitay arczán az élet maga sugárzik. Ilyen tekintet az, mely nem fél a holnap szelétől; mely nem mondja a jövődökre: „ha **élünk!**”¹⁴⁰

Daliás **zsinóros**¹⁴¹ köntöse még tiz évvel fiatalabbnak mutatja; a mai nap eszméi elsimitottak homlokáról minden ránczot; annyival is ifjabb. Egész magatartása azzal dicsekszik, hogy ez a nap ma az ő számára virradt.

Ismét lőnek: az ágyudördülés megzörrenti az ablakokat. Hargitay János magában számíthatja a tőle távol történetek folyamát. Most megérkezett a gőzös. Most történik meg

120 PD, Hon: koszorus | 121 PD, Hon: éljen kiáltást és | 122 PD, Hon: koszorus | 123 PD, Hon: tábor s | 124 PD, Hon: dereglyékhez, kiálta | 125 PD, Hon: kíséretéhez; | 126 PD: bukott le a vízbe, utána akart rohanni: | 127 PD, Hon: jőjenek | 128 PD: hálóikkal | 129 PD, Hon: ember. | 130 PD, Hon: A kik | 131 PD, Hon: hátra; mint | 132 PD, Hon: ez alatt | 133 PD, Hon: öhajtva | 134 PD, Hon: a mit | 135 PD, Hon: hűség | 136 PD, Hon: bizonynyal | 137 PD, Hon: ágyuszó | 138 PD, Hon: A mig | 139 PD, Hon: a mig | 140 PD, Hon: élünk. | 141 PD, Hon: zsinoros

az elfogadás. Most megszólalnak a harangok. **A menet megindul. Ismét lövések a [várfokról; a]¹⁴² menet az első diadalkapun jött át.**¹⁴³ A nép üdvkiáltása megzendül, az induló zenéje közbe **hangzik;**¹⁴⁴ most érkeztek a hidra fel. A zeneszó, az éljenriadás mind jobban kivethető a part felől. Most egyszerre valami nagy, erős kiáltás hangzik; **nagyobb, áthatóbb**¹⁴⁵ az eddigi morajnál: az emberen úgy végig borzong valami. Azután egyszerre csendesség lesz, csak a közeledő zene s a harangszó marad meg.

Hargitay azt számítja, hogy most áll neje és gyermeke a magas vendég előtt, ki kegyteljes mosolyát árasztja rájuk.

Ekkor egyszerre **félbeszakad**¹⁴⁶ a zene, megáll a harangszó.

És egy percz mulva elkezdik a harangokat **félrevern** a hidon.¹⁴⁷

Mint nagy vész idején, midőn mindenkinek menteni, menekülni kell, minden toronyban, minden harang, vékonyan, vastagon, szomoruan **el kezd**¹⁴⁸ kongani: „vész, vész, vész!”

A **tornyokból**¹⁴⁹ jól **láthaták**¹⁵⁰ a borzasztó baleseményt.

„Mi történhetett ott?” **Kérdezik**¹⁵¹ egymástól az elsápadt férfiak ott az ünnepélyes **teremekben**¹⁵²; – tűz ütött-e ki?¹⁵³

A magas épület ablakaiból semmi irányban sem lehetett tüzet látni; és a harangok mégis egyre mondták: „vész, vész, vész!”

Nemsokára¹⁵⁴ az újra támadó népzaj is hirdette azt.

Ah az¹⁵⁵ egészen más zaj volt, mint az **elébbeni**¹⁵⁶ Nem az a kitaró zengés, mely egyetlen „éljen” szónak szájról szájra kelő ismétléséből támad; hanem egy zürzavaros zsi-vaj, mely nő, de nem közeledik, melynek hallása nem melegít, hanem **összeborzaszt**.¹⁵⁷

És senki sem jó onnan, hirt hozni. Az utcákon minden ablak tele várakozó főkkel, **akik**¹⁵⁸ mind sápadtan kérdik a járókelőktől: mi történt? Senki sem tud **feledni**¹⁵⁹; **aki**¹⁶⁰ most jár az utcán, az mind a városból siet **kifelé a harangszóra;**¹⁶¹ s maga sem tudja, mi vár rá?

Csak nagy későre fut végig az utcán egy öreg asszony, kezeit tördelve, ez már a part felől jó, s lázhidegtől rázott hangon rebegi: „**oh**¹⁶² Jézus Máriám! óh Jézus Máriám!”

Ez a városházához siet, a tisztí sebésznek hirül adni, hogy siessen műszereivel a szerencsétleneken **segíteni**:¹⁶³ saját nejét is épen most fogták ki holtan.

Hargitay János lekiáltott a futó asszonyra a megyeház ablakából: „mi történt?”

Oh¹⁶⁴ hiszen minden ablakból kérdezték ezt már a jámbortól, de ő nem hallott most semmi kérdést, s nem felelt **semmit**¹⁶⁵ **mást, mint:**¹⁶⁶ oh Jézus Máriám!

142 **Hon:** várfokról A [**Hon sh.**] (Mivel ez az írásjelhiba a 143. jegyzetbe tartozó szövegrészen belül található, a könnyebb megkülönböztetés érdekében kapcsos zárójellel különíttem el egymástól a kettőt.) | 143 **PD:** A menet az első diadalkapun jött át. | 144 **PD, Hon:** hangzik: | 145 **PD, Hon:** nagyobb, élesebb, áthatóbb | 146 **Hon:** félbeszakadt | 147 **PD, Hon:** félrevern. | 148 **PD, Hon:** elkezd | 149 **PD, Hon:** toronyból | 150 **PD, Hon:** láthaták | 151 **PD, Hon:** kérdezik | 152 **PD, Hon:** termekben | 153 **PD, Hon:** ki? [**MS sh.**] | 154 **PD, Hon:** Nem sokára | 155 **PD, Hon:** Ah, az | 156 **PD:** elébbeni. / **Hon:** elébbeni [**Hon sh.**] | 157 **Hon:** összeborzaszt, [**Hon sh.**] | 158 **PD, Hon:** a kik | 159 **PD, Hon:** felelni | 160 **PD, Hon:** a ki | 161 **PD:** kifelé a partra / **Hon:** kifelé a harangszóra, | 162 **PD, Hon:** óh | 163 **PD, Hon:** segíteni; | 164 **PD, Hon:** Óh | 165 **PD:** semmi | 166 **PD:** csak: / **Hon:** mást:

Amint¹⁶⁷ ennek **lélek-borzogató**¹⁶⁸ sikongásai elhangzottak a városháztéren, akkor kezdett egy csapat férfi nagy zajjal **jönni**¹⁶⁹ a megyeház felé, kiket minden ablaknál **megállítottak**;¹⁷⁰ s nagy sokára bontakozott ki a lassan huzódó tömegből egy vágatató lovas: egyike a megyei lovas huszároknak, kik a rendtartás végett voltak kiküldve. A huszár ruhája csupa por, arcza csupa vér volt, mint a kit egyszer lovastul a porba gázolt a vakon rohanó néptömeg. Csakója sem volt a fején, **ugy**¹⁷¹ vágatott hajadon fővel a megyeház **kapujaig**¹⁷²; nagy nehezen **birván**¹⁷³ elszilajult lovát visszatartani.

– Mit történt?! szólj! **beszélj! kiálta**¹⁷⁴ le a lovától **hánykódtatott**¹⁷⁵ lovasra Hargitay.

Az rá sem ért a **kérdőre**¹⁷⁶ feltekinteni, **mert akkor talán**¹⁷⁷ nem mondta **volna meg neki**¹⁷⁸, ha megismeri.

– Leszakadt a **dobogóhid**,¹⁷⁹ az asszonyágok mind a Dunába veszttek!....

Hargitay János, mint ki haláldőfést kapott, elordította **magát**:¹⁸⁰

– Mind a két Juditom!! (Nejét is Juditnak hitták.)

És erre szép piros életvidám arcza elkezdett mosolyogni, elkezdett még pirosabb lenni, mindig ragyogóbb, mindig mosolygóbb lett. **Néhány**¹⁸¹ pillanatig nem **lehetett**¹⁸² **tudni**,¹⁸³ **megőrül-e vagy**¹⁸⁴ meghal? Hanem azután egyszerre **elmaradt**¹⁸⁵ minden mosolygás, a piros arczsin szederjesre **vált**,¹⁸⁶ a szép délczeg alak, aranyzsinóros, nyusztos diszöltözetében, ezüstmarkolatu kardjával kezében, álló helyében összeroskadt; előbb térdével, azután karjával, azután homlokával koczantva a márvány pallót.

Csakugyan igaza volt. Az ő ősei mind szemközt állva szokták meglátni a halált. Most már ő is közöttük van.

S ha halottai valóban megindultak a **tulvilág**¹⁸⁷ felé, ő gyorsabb volt **náluk**;¹⁸⁸ – megelőzte őket.

De **vajjon**¹⁸⁹ utban vannak-e?

A mint a gyaloghid korhadt mestergerendája **kettéroppant**¹⁹⁰, az **alázuhanó**¹⁹¹ szakznak egyik fele minden rajta levőkkel egyben a hidlábak alá esett, míg a másik rész pántjainál fogva fennakadva, arról csak a rajta levő népcsoport hömpölygött alá; **nehány**¹⁹² karfa **utánok**¹⁹³ **esett**,¹⁹⁴ **és a kit ott talált a hidon, azt**¹⁹⁵ összezúzta.

Néhány, az örökkévalóságához **számított percz**¹⁹⁶ mulva, több ölnyire a hidon **túl**¹⁹⁷ fölmerült az alászakadt hidrész a víz alól.

Minő látvány volt az!

Szánál több nő és férfi, egy kuszált gubanczczá keveredve, mint egy folt féreg, melyet a zivatar **ágastól**¹⁹⁸ letört, egymásba és a karfákba kétségbeesetten kapaszkodva;

167 PD, Hon: A mint | 168 PD, Hon: lélekborzogató | 169 PD, Hon: jönni | 170 PD, Hon: megállítottak, | 171 PD, Hon: úgy | 172 PD, Hon: kapujaig | 173 PD, Hon: birta | 174 PD: beszélj! – kiálta | 175 PD: hánykódtatott | 176 PD, Hon: kérdezőre | 177 PD, Hon: mert talán | 178 PD, Hon: volna neki | 179 PD, Hon: dobogóhid; | 180 PD, Hon: magát. | 181 PD, Hon: Néhány | 182 PD, Hon: lelete | 183 PD, Hon: tudni: | 184 PD, Hon: megőrül-e, vagy | 185 PD, Hon: elmúlt | 186 PD: vált; | 187 PD, Hon: tulvilág | 188 PD, Hon: náluk: | 189 PD: vajjon | 190 PD, Hon: ketté roppant | 191 PD, Hon: alá zuhanó | 192 PD, Hon: néhány | 193 PD, Hon: utánuk | 194 PD, Hon: esett; | 195 PD: a kit ott talált, azt | 196 Hon: számított, percz | 197 PD, Hon: alul | 198 PD, Hon: ágastul

néhol **egy egy**¹⁹⁹ életért esengő kéz, melynek feje a gerendák alá **szorult**; ²⁰⁰ ájult női **alakok, kiknek lebomlott**²⁰¹ haját libegteti hosszan a hullám.

És egy jajkiáltás nem **hallatszott**²⁰²; a rémület mindannyinak elvette szavát. Halálos kábulatban **engedte**²⁰³ magát az egész embertömeg, lélekvesztő tutaján, a víztől csendesen alávitetni.

Ezeket megmenteni könnyű! De hát a kik a hid tulsó töredékéről mentő **darabfa**²⁰⁴ nélkül omlottak alá egy gomolyba keveredve, mely egymást nyomta, tulajdon esése terhével, le, le egész a Duna mély **fenekéig**,²⁰⁵ a hol a kagylók teremnek!

E szerencsétlen tömeg **közt**²⁰⁶ voltak Hargitay két Juditja, a nő és a **leány**; ²⁰⁷ az elutasított szerető, Béla.

(Vége következik.)

[***]

[3.]

[Megjelent: *Magyar Sajtó*, 1862. október 12, 937.]

Mutatvány
JÓKAI MÓR
„Politikai divatok” című regényéből.

(Vége.)

Abban a perczben, midőn az ijesztő recsegés közepett az egész tömeg, **hidastól**²⁰⁸ együtt roskadni kezdett, Judit lelkének ez az egy betöltő **gondolata**²⁰⁹ volt: „ah, tehát meghalunk!”

Ez **tehát a megoldása**²¹⁰ a fájdalmas kérdésnek: meghalni. Nem ijeszté őt meg a pillanat rémképe, egész lelke tele volt azzal régóta. Sokat gondolt ő egy ilyen perczre; sokat képzelte ő magában: milyen érzés lehet az, mikor az ember egy magas helyről az ismeretlen hullámsírba leugrik? milyen lehet oda alatt? sokáig tarthat-e? nagy fájdalom lehet-e az? feljön-e a lélek a buborékokkal: elébb megszakad-e a szív, mint a fő gondolkodni képes? s rég meg volt barátkozva e hideg, bántalmas gondolattal; csupán az tartotta vissza: hogy azt tenni mégis gyávaság volna. De ime a sors maga akarja most. Tehát így történik az legjobban.

E keserű nyugalomban egészen megtartá öntudatát, még akkor is, midőn a következő perczben a hullám összecsapott feje fölött.

Szemeit le nem tudta hunyni a víz alatt.

És az rettenetes volt.

199 PD, Hon: egy-egy | 200 PD: szorult, emelkedik ki a víz alól; / Hon: szorult emelkedik ki a víz alól; | 201 PD, Hon: alakok lebomlott | 202 PD, Hon: hallatszik | 203 PD, Hon: engedi | 204 PD, Hon: darab fa | 205 PD, Hon: fenekéig; | 206 PD, Hon: között | 207 PD: leány s | 208 PD: hidastul / Hon: hídastul | 209 PD, Hon: gondolatja | 210 PD, Hon: tehát megoldása

Látni maga mellett, körül, alatta, fölötte, ismerős arcokat, a halál kétségbeesett agoniájával, némelyik mereven kidülledt szemekkel, duzzadt arczczal szállt csendes, mint légben a pehely, másik eltorzult arczczal, összehuzott szemekkel vonaglott, tehetetlen erőködéssel kapkodva mentő tárgyak után. Legiszonyubb volt két ismerős barátnéjának alakja, **ki, egymást**²¹¹ szorosán átölelve, lebegtek **alá,**²¹² **amint**²¹³ a fenn delelő nyári nap **keresztül**²¹⁴ sütött a víz átlátszó tömegén, oly zöldnek látszott **körül**²¹⁵ minden arc és alak.

És még e száz **és**²¹⁶ száz arc és alak élt! Még mozgott, még hánykódott, még vonaglott az átkozott zöld elem híg világában; még a kezek nyultak egymás után, még az ajkak kiáltásra nyitak, még a szemek forogtak **üregekben...**²¹⁷ és **ez**²¹⁸ már a halál országa volt.

Judit látta és még nem érezte, hogy ez a halál. Még nem nyitotta fel ajkát. Nem érzett egyebet, mint azt a nehéz nyomást **amellest**²¹⁹, **amit**²²⁰ a víz tömege okoz.

S **eközben**²²¹ úgy érzé, mintha csendesen emelkednék fölfelé: tán éppen **azáltal**²²², hogy elhagyta magát? A feje fölötti zöld tömeg mindig világosabb kezdett lenni, s már látni **kezdé,** **amint**²²³ fölötte azok az apró halacszkák rajzanak, mik **ezrével**²²⁴ uszkálnak a vízszinén, a nap melegében fürödvé, s leskelődve a lég bogarkái után.

A nap odafenn, mint egy tüzgolyó nagyított képe **látszott már a vizen**²²⁵ **keresztül.** **S**²²⁶ a millió felszálló buborékban megtört sugáritól szivárvány dicskőr képződött itt alant.

E szivárványos **glóriából**²²⁷ egyszerre, mintha egy, égből **alázuhanó**²²⁸ alak szállana le hozzá! Kedvesének arca volt az!

Midőn ez arc megjelent a leány előtt, midőn e **mentőkéz**²²⁹ megragadta karját, midőn egy percz mulva **szétváltak**²³⁰ a habok feje körül, midőn szemei megpillanták az Isten szép **világát,**²³¹ midőn egy szabad **lehellettel**²³² átszivhatá az áldott levegőt, és midőn arca kedvese vállára borult, – ah akkor az a **gondolata**²³³ támadt, hogy az élet nagyon szép.

Megmenekülni! Épen annak erős karja által mentetni meg a halálból, **akiért**²³⁴ meg akart halni! Ez az érzés, ez az eszme egy perczig üdvözültté tette. Csak egy perczig.

A következő perczben ismét egy gondolat villant át agyán, **ami**²³⁵ rokon a kárhózzattal.

– Hát az anyám!

S mintha rögtön válasz **jőne**²³⁶ e kérdésre onnan a **hullámsirok**²³⁷ országából, hirtelen a vizek alól egy erőszakos kéz ragadta meg a lábát...

Judit zsibbadni érzé minden idegét. Nem gondolt egyébre, mint hogy ime azon kéz, mely tiltva állt közte és szerelme között, most még a sirok mélyéből is **felnyúl**²³⁸ hozzá,

211 PD, Hon: kik egymást | 212 PD, Hon: alá; | 213 PD, Hon: a mint | 214 PD: keresztül | 215 PD, Hon: körülé | 216 PD, Hon: meg | 217 PD, Hon: üregekben... | 218 PD, Hon: az | 219 PD, Hon: a mellen | 220 PD, Hon: a mit | 221 PD, Hon: e közben | 222 PD, Hon: az által | 223 Hon: kezdé amint | 224 PD, Hon: ezrivel | 225 PD, Hon: látszott a vizen | 226 PD, Hon: keresztül, s | 227 PD, Hon: glóriából | 228 PD, Hon: alá suhanó | 229 PD, Hon: mentő kéz | 230 PD, Hon: szét váltak | 231 PD, Hon: világát; | 232 PD, Hon: lehellettel | 233 PD, Hon: gondolatja | 234 PD, Hon: a kiért | 235 PD, Hon: a mi | 236 PD, Hon: jönné | 237 PD, Hon: hullámsirok | 238 PD, Hon: felnyúl

s megragadja²³⁹ gyermekét, midőn azt kedvese az életnek és az élet **hosszu**²⁴⁰ rejtelmének rabolja vissza; ez a hideg erőszakos kéz nem engedi azt megtörténni, hanem leviszi őt ismét magával, le a csendes, a **nyugalmas**²⁴¹ halálba.

Judit nem ellenkezett **vele**,²⁴² csendesen összetevé mellén kezeit és szemeit most már lehunyta. Percz mulva érzé, hogy ismét elborította fejét a hullám.

A másik pillanatban Béla karja újra felragadta őt, **de az az erőszakos**²⁴³ kéz folyvást tartotta alant és nem bocsátotta el.

Érzé, minő erőfeszítésébe kerül **kedvesének ily**²⁴⁴ küzdelem mellett a haboknak ura **maradhatni**²⁴⁵. Mondá neki: hagyj el, menekülj **magad!**²⁴⁶ Nem volt az szó, csak gondolat volt: ő azt képzelte, hogy **beszél**:²⁴⁷ vagy azt, hogy kedvese tán **gondolatát**²⁴⁸ is meghallja.

Az erőszakos kéz pedig folyvást vonszolta lefelé.

Többször volt már fejével a víz alatt, mint fölötte. Esmélete kezdé elhagyni. Valami siket **zugást**²⁴⁹ érzett füleiben, mely agyát elkábitotta; az a pillanat volt ez, midőn a test és a lélek már különválva **élnék**;²⁵⁰ a lélek még eszmél, gondolkodik, de az idegek más urnak fogadják szavát; a lélek nyugodt már, de a test halálküzdelemben vonaglik, reszket és harczol semmivéletele ellen.

S a halálbavivő kéz nem akarta elereszteni.

Az öntudat elhagyta egészen; nem eszmélt semmire már; **akkor**²⁵¹ a vele küzdő alak ott lent haláldühében kinosan megharapta lábát.

E fájdalomra önkénytelenül összevonaglott a test, egy erőszakos rándulással felveté **magát**,²⁵² e **rándulással**²⁵³ az üldöző elmaradt **tőle**, s²⁵⁴ többé nem fogózott belé; – akárci **volt** – **az**²⁵⁵ már halott.....

És most Judit idegeit **állta el az**²⁵⁶ öntudaton kívüli erőszak; **minőt e kinos halállal küszködőt**²⁵⁷ szokta meglepni. Nem volt már semmi gondolatja. Kedvesét, ki őt eddig karjánál fogva emelte és vitte **fáradtságosan**²⁵⁸ **úszva**²⁵⁹ a hullámok **közt**,²⁶⁰ hirtelen átölelé; mindkét karját dermedt erőszakkal fonta vállai körül, **átkarolá**²⁶¹ karjait, magával vont a víz **alá**, és²⁶² ajkaival annak **ajkát**²⁶³ keresve föl, egy végső halálos csókkal, öleléssel képtelenné tette azt a mozdulásra, a **lélekátvevérsre**²⁶⁴; így együtt és egyszerre szállt a két alak le a vízfenékre, s két lélek fel az égbe....

– Hahó! Béla! Ide! hangzott egy ismerős hang a vizek fölött. Egy csónak sikamlott a habokon végig, csak egy férfi ült abban. Az volt Pusztafi.

E csónakban leste ő a halakat horogra, mig mások az ünnepély zaját növelni **siettek**;²⁶⁵ ő volt a legelső, ki a vész helyére sietett.

239 PD, Hon: megragadva | 240 PD, Hon: hosszú | 241 PD, Hon: nyugodalmas | 242 PD, Hon: vele; | 243 PD, Hon: de az erőszakos | 244 PD: kedvesének hogy ily | 245 PD: maradhaszon | 246 PD, Hon: magad. | 247 PD, Hon: beszél; | 248 PD, Hon: gondolatját | 249 PD: zúgást | 250 PD, Hon: élnék; | 251 PD, Hon: ekkor | 252 PD, Hon: magát; | 253 PD, Hon: rándulástól | 254 PD, Hon: tőle s | 255 PD, Hon: volt; az | 256 PD: megszállta amaz / Hon: megszállta az | 257 PD, Hon: minő a kinos halállal küzdőket | 258 PD, Hon: fáradtságosan | 259 PD, Hon: úszva | 260 PD, Hon: között; | 261 PD: átkulcsolta / Hon: átkulcsoló | 262 PD, Hon: alá és | 263 PD, Hon: ajkait | 264 PD, Hon: lélekzetvevérsre | 265 PD, Hon: siettek:

– Ide Béla! Ide! – Már messziről megismerte barátját, a mint az küzdve dolgozott a hullámok között, látta a haláltusát közte és a leány között, és megfeszített²⁶⁶ erővel sietett segélyükre. Béla nem hallotta már szavát,²⁶⁷ az örült ölelés őt is vesztébe ragadta.

De a költő²⁶⁸ nem hagyja elveszni azt, a kit szeret.

Csákyával kezében addig kereste őket, míg rájuk talált. A lányka akkor is ölelve tartá kedvesét,²⁶⁹ nem lehete őket egymástól elválasztani.

A költő kiemelte őket izmos karjaival²⁷⁰, mint két gyermeket a bölcsőből,²⁷¹ s aztán²⁷² lefekteté őket a mennyasszonyi ágyba: a csónak fenekére.

A két egymáshoz²⁷³ tapadó főt odavette az ölébe, lesimitá homlokaikról az összeta-
padt²⁷⁴ hajfürtöket; a leány fején még akkor is ott volt a zöld myrtus koszoru. Most már egészen illett hozzá.

Egyik sem adott semmi életjelt,²⁷⁵ mozdulatlanul feküdtek egymás mellett.

A folyam tulsó partján nagy volt a riadal,²⁷⁶ csónakok, dereglyék kezdtek elindulni, a hidtöredék menekülteit csendesén vitte alá a hullám, a szigetpart csendes volt. Arra kormányzá Pusztafi a csónakot, szemeit le nem véve az ölében fekvő két hideg, elkékült arczról.

„Most már egymáséi vagytok.”

.....

Egyébiránt a legszebb idő kedvezett az ünnepélynek,²⁷⁷ a nap forrón sütött, az ég derült volt, az²⁷⁸ elszórt fű illatozott az utcákon.

[**]

[4.]

[Megjelent: *Magyar Sajtó*, 1862. december 7, 1125.]

Drága vércseppek.

(Mutatvány Jókai Mór „Politikai divatok” című regényéből)

... A kis sánta doktor, **Bórkövy Kálmán két**²⁷⁹ nap óta nem hagyta el szobáját.

A mint²⁸⁰ a legelső kozákot meglátta sárga uborkát enni a nemzeti színház előtt, őt lelte ki a hideg e látványtól, – talán nem is az uborka miatt.

Akkor hazament, **bezárkózott**,²⁸¹ még a függőnyeit is leereszté az **ablakán s**²⁸² többet ki nem nézett az utcára. Nem kellett neki a világból semmi.

266 PD, Hon: között, s megfeszített | 267 PD, Hon: szavát; | 268 Hon: De költő | 269 PD, Hon: kedvesét; | 270 PD: őket erős karjaival / Hon: őket karjaival | 271 PD, Hon: bölcsőből; | 272 PD, Hon: aztán | 273 PD, Hon: két, egymáshoz | 274 PD, Hon: összecsapzott | 275 PD: életjelt; / Hon: éleljelt: [Hon sh.] | 276 PD, Hon: riadal; | 277 PD, Hon: ünnepélynek; | 278 PD: volt az [PD sh.] / Hon: volt; az | 279 PD, Hon: Melchior, két | 280 PD, Hon: Amint | 281 PD, Hon: bezárkózott; | 282 PD, Hon: ablakán, s

Leszedte a régi arcképeket a falról, üresen hagyta a rámaikat, s egész éjjel **fütött**²⁸³ idei hirlapjaival, pedig **anélkül**²⁸⁴ is kegyetlenül meleg volt augusztus vége felé.

A második nap kezdett csak azon gondolkodni, hogy **valjon**²⁸⁵ mit csinálhatnak ilyenkor a betegek, a kiket két nap óta nem látogatott? Egészen képtelenségnek hívé, hogy mikor ilyen nagy baja van valakinek, akkor még kisebb bajokkal is vesződjék, s ha elgondolta, hogy van egy betege, a kinek **torokgyíkja**²⁸⁶ van, egy másik ideglázban fekszik, egy harmadik a sorvadás utolsó stadiumában, hát akkor abban nyugodott meg, hogy azoknak mind sokkal kevesebb panaszuk van, mint ő neki, és ha gondolt arra, a ki a bizonyos halált várja, úgy azt igen irigylésre méltó embernek találta.

Estig sokat is dörömböztek az ajtaján; de ő csak nem nyitotta **ki**²⁸⁷ könnyü azoknak, a kik csak betegek. Azonban egyszer mégis olyan szerényen, olyan szeliden kopogtattak az ajtaján, hogy nem **vehette a lelkére**²⁸⁸, hogy ki ne nyissa azt és be ne bocsássa a kérezkedőt.

„Uram, Jézus!” kiáltá aztán, ijedten visszatántorogva.

Egy nő állt előtte, lefátyolozott kalappal, lecsüggesztett fővel, ölébe eresztett kezekkel. Judit volt az.

Bórkövy²⁸⁹ ráismert s hirtelen betette mögötte az ajtót, kétszer is **ráfördítva**²⁹⁰ a zárra a kulcsot, s aztán a **rémület**²⁹¹ suttogásával kérdezé: „kegyed az?”

A nő némán intett fejével és helyet foglalt a legelső széken, mely utjába akadt.

– Kegyed Pestre jött! Nem ment **külföldre**²⁹²

– Nem tudtam. És nem akartam. Felelt a **nő, s**²⁹³ aggódva tekinté körül a szobában.

– Hát Béla? kérdé reszketve az orvos.

– E perczben jó helyen van.

– De meddig tart e percz?

– **Azt**²⁹⁴ nem tudhatom; beszélt a nő, rövid lélekzettel. Rettegek, ha rá gondolok; de mit ér rettegni? mikor **segíteni**²⁹⁵ szükség, mikor **segíteni**²⁹⁶ kell, ha a lehetetlent kísértem is meg.

– Hogy reméli kegyed őt megmenthetni? Van valami gondolatja?

– Van. Azért jöttem önhöz, hogy **segítsen**²⁹⁷ a kivitelben. De csendesen. Nem hallgatózik itt valaki?

– Senki sincs kivülem a szobában.

– Hát a **kandalló**²⁹⁸

– Ott senki sem rejtőzhetik, most is ég **benne tűz**.²⁹⁹

– Tűz?

– Igen. Hirlapok és affélék.

Judit egy üldözött **vizsga-tekintetével**³⁰⁰ fürkészte körül a szoba zugait. Egyszerre megpillantott a könyvszekrény mellett egy emberi alaku tárgyat, mely lepellel volt **beterítve**³⁰¹, de **ugy**³⁰², hogy a fej, a térdek, könyökök, vállak tisztán kivehetők voltak.

283 PD, Hon: fütött | 284 PD, Hon: a nélkül | 285 PD, Hon: vajjon | 286 PD: torokgyíkja | 287 PD: ki; | 288 PD, Hon: vehette lelkére | 289 PD, Hon: Mechior | 290 PD: ráfordítva | 291 PD, Hon: rémulés | 292 Hon: külföldre. | 293 PD, Hon: nő s | 294 PD: Azt [hiányzó gondolatjel] | 295 PD: segíteni | 296 PD: segíteni | 297 PD: segítsen | 298 PD, Hon: kandalló ott? | 299 PD, Hon: benne a tűz | 300 PD, Hon: vizsga tekintetével | 301 PD: leterítve / Hon: leterítve | 302 PD, Hon: úgy

– Ott valaki van elrejtve! kiálta ijedten. Itt leskelődnek rám!
 Azzal szilajon ugrott fel **helyéből**, a³⁰³ hallgató alakra mutatva.

– Nem, nem, **oh**³⁰⁴ nem. **Biztosítá**³⁰⁵ őt keserves zavarral a kis sánta férfi.

– Ki hát az ott? Ki van ottan?

– Oh ne nézze meg, ne menjen oda: erőszakolá őt **Bórkövy**, **kezet**³⁰⁶ megragadva; de hogy birt volna ő e nővel? az **kiszakítá**³⁰⁷ magát kezéből, odarohant a hallgató alakhoz, letépte róla a leplet s aztán **elfuladtan**³⁰⁸ tántorodott vissza, kábult homlokához kapva.

A hallgatózó alak egy csontváz **volt**:³⁰⁹ orvosi tanulmány hideg tárgya, **egy**³¹⁰ nagyon régen hallgató ember, de a ki azt, a mit hall, nem mondja el senkinek.

Judit egyik rémületből a másikba esve, önkénytelen keresé régi barátja kezét, gyámolul támaszkodva rá s **fuladtan**³¹¹ rebegé:

– Megbocsásson ön: én oly rettegő vagyok. Minden megrémit.

Az orvos sietett letakarni a csontvázt, s a könyvtár mögé tolta azt, s **azután**³¹² csendes szemrehányással **mondá**³¹³ **Juditnak**.³¹⁴

– Ön bizalmatlankodott bennem.

– Oh ne csodálja azt: én most mindenkitől félek. Bocsásson meg érte. Jóvá fogom tenni. Mindent el fogok önnek mondani; kezébe adom sorsomat. Látni fogja, mennyire bizom önhöz.

– Csak annyit mondjon: Béla biztos helyen van-e?

– Jelenleg igen. De meddig tarthat az? Minden perczen elárulhatja valaki. Örök-ké rettegjek-e **életéért**³¹⁵? Örökké bujdosónak tudjam-e? Halottam legyen-e, a kinek **életéért**³¹⁶ imádkozom? Ez az örülésre visz. Nekem meg kell őt **szabadítanom**³¹⁷ **ugye**³¹⁸ ön fog nekem ebben **segíteni**³¹⁹?

Bórkövy³²⁰ abban a pillanatban felelt, hogy mindenre képes, a mit Judit kívánni fog tőle.

– Megigéri ön, mindenre, a mi szent, hogy a mit én szükségesnek találok, azt **teljesíteni**³²¹ fogja?

– **Mindent**:³²² **mindent!**³²³ anyám emlékére **fogadom**:³²⁴ sietett válaszolni **Kálmán**³²⁵, forrón **szorítva**³²⁶ meg barátja nejének kezét.

– Akkor tudja ön meg, hogy mit akarok. E perczen mindennek vége. Csak egyetlen biztos hely van még: Komárom.

– Azt is fel fogják adni.

– Tudom. De **akik**³²⁷ ott benn vannak, azoknak sorsa meg van váltva: azoknak élete biztos lesz; azokat semmi veszély nem éri.

Bórkövy³²⁸ agyán egy örömvillám cikázott keresztül.

– Bélának ott kellene lenni.

Judit csüggedten felelt.

303 PD, Hon: helyéből a | 304 PD, Hon: óh | 305 PD: Biztosítá | 306 PD, Hon: Melchior kezét | 307 PD: kiszakítá | 308 Hon: elfulladtan | 309 PD, Hon: volt, | 310 Hon: ez | 311 Hon: fulladtan | 312 PD, Hon: aztán | 313 PD, Hon: monda | 314 PD: Juditnak: | 315 PD, Hon: életéért | 316 PD, Hon: életéért | 317 PD: szabadítanom | 318 Hon: ugye | 319 PD: segíteni | 320 PD, Hon: Melchior | 321 PD: teljesíteni | 322 PD, Hon: Mindent, | 323 PD, Hon: mindent; | 324 PD, Hon: fogadom; | 325 PD, Hon: Melchior | 326 PD: szorítva | 327 PD: a kik | 328 PD, Hon: Melchior

– De ő már nem lehet ott.
– Messze van? kérdé elszomorodva az orvos.
– Nagyon messze. – És én **nemis**³²⁹ engedhetném, hogy ő azt megkísértse. Más kell ide, egészen más. Neki **azalatt**³³⁰ nem szabad onnan kimozdulni, **ahol**³³¹ elhagytam.
– Tehát minnek kell történni?
– Valakinek ő helyette kell magát beiratni a várórség **közé**;³³² az ő nevével kell magát bejelentenie, az ő nevére kell nyerni védlevelet.

Kálmán³³³ **sohajtv**³³⁴ nézett nyomorék lábára, mintha szemrehányást tenne neki, s magában mondá: ne volnék **csak én sánta**³³⁵, én tenném azt magam.

– Bélának vannak ott jó **barátai**³³⁶, vigasztalá Juditot.

– Az neki keveset használ. Ki tenné azt, hogy saját személyét elfelejtse, azért, hogy egy távollevő barátjáé jusson eszébe? Ki tenné azt, hogy egy mentő deszkát, mit a hajótöréstől megkapott, egy veszendő jó barátnak **átadjon**³³⁷?

– **Oh**³³⁸ szóljon hát kegyed, hogy mit cselekedjem én? szolt e tárgytól kinezva az orvos.

– Figyeljen ön rám jól. Én huszonegy éves vagyok, Béla huszonhárom, életkorunk csaknem egyforma. Ő férfinak **középtermetű**³³⁹, én nőnek magas. Ha két nap a forró napon járok, oly barna lesz arcom, mint az övé. Én magam akarok bejutni Komáromba, mint nő, s ott **azután**³⁴⁰ **beiratni magamat**³⁴¹ a hadseregbe Béla nevével, mint férfi, és úgy térni vissza.

– Mire gondol kegyed?

– Kérem! Egy szó ellenvetést sem. Nem azért virrasztottam át annyi álmatlan éjszakát e gondolat mellett, hogy valaki egy rövid ellenvetéssel kitérítsen határozatomból. – Én így akarom. És ez sikerülni fog. Segítségemre lesz-e ön?

– Önnek **le kellene**³⁴² vágni azt a szép hosszú haját, szolt messze elgondolkozva

Bórkövy³⁴³,

– Az már megtörtént! szolt **Judit és**³⁴⁴ leemelé kalapját fejéről.

Abban az évben az volt a férfi divat, hogy a **hajzatot**³⁴⁵ tövig simára lenyirva viselték. Judit feje épen olyan simára volt lenyirva.

Kálmánnak³⁴⁶ a köny gyült szeméibe, ha arra gondolt, hová lett az a gyönyörű hol-lófekete haj, mely a szinpadot söpörte, mikor Juditot, mint halálra ítélt királynét a vesz-tőhelyre kísérték. Így letarolva!

Oh³⁴⁷ mennyire lehet szeretni egy férfit!

És Judit mosolygott, mikor kalapját leemelte.

– Ön egy világot tett semmivé Béláért! szolt neheztelő hangon **Kálmán**³⁴⁸.

– Majd kinő az újra. De az még nem elég. Az illető védlevelekben **személyleirást**³⁴⁹ is adnak. – Ön emlékszik **rá**;³⁵⁰ Béla homlokán egy **hosszu**³⁵¹ sebhely látható.

329 PD, Hon: nem is | 330 PD, Hon: az alatt | 331 PD, Hon: a hol | 332 PD, Hon: közé: | 333 PD, Hon: Melchior | 334 PD, Hon: sohajtv | 335 PD: csak sánta | 336 PD, Hon: barátjai | 337 PD, Hon: általadjon | 338 PD: Oh | 339 PD, Hon: középtermetű | 340 PD, Hon: aztán | 341 PD, Hon: magamat beiratni | 342 PD, Hon: kell | 323 PD, Hon: Melchior | 344 PD, Hon: Judit, és | 345 PD: hajazatot | 346 PD, Hon: Melchiornak | 347 PD, Hon: Oh | 348 PD, Hon: az orvos | 349 PD, Hon: személy leirást | 350 PD, Hon: rá: | 351 PD: hosszú

– Igen. Én voltam az orvos azon párbajnál, melyben azt kapta.
 – Ön emlékezik rá, mily irányban vonult, mekkora volt e vágás?
 – Hiszen én kötöttem be.
 – Jó. Tehát most csináljon egy hasonló vágást itt az én homlokomon.
 – Az istenért! Mit kíván kegyed tőlem!
 – Azt, hogy a mit megígért, **teljesitse**³⁵². Egy műértő vágást homlokomra.
 – Ah! Kegyed én velem tréfál. Hogy én ez **alabástrom**³⁵³ **szépségű**³⁵⁴ homlokon egy karczolást ejtsek? éles vassal? bár csak olyan **mélyet**³⁵⁵, mint egy tű véletlen karczolása; hogy én ezt az arczot vérezni lássam kezem alatt. Nem! Az a kéz átkozott legyen, mely e tettet végrehajtaná.

– Kérem önt: vonja vissza ez átkot, **ugy jöhet**³⁵⁶, hogy saját kezemet átkozta meg; – mert ha ön nem teendi meg nekem e szolgálatot: akkor magam fogom azt megtenni; s meglehet, hogy gyakorlatlan kezem nem a kívánt **irányban**, **s**³⁵⁷ talán mélyebben fog vágni, mint szükséges, **amit**³⁵⁸ csak azért sajnálnék, mert a bekövetkezendő seblázzal **nincs sok időm**³⁵⁹ fekvé maradni.

Bórkövy³⁶⁰ kétségbe volt esve; látta, hogy ez a nő **legyőzhetlen**³⁶¹.

– **Nos kedves**³⁶² **barátom**:³⁶³ akarja-e ön nekem **ezt**³⁶⁴ a szolgálatot megtenni?

S e szónál nyugodtan, hidegvérrel ült le a karszékbe Judit, **amelyben**³⁶⁵ **Kálmán**³⁶⁶ mütői remekeit szokta végezni s szép fejét a karszék támlájára hajtva, nagy eleven **szemével**³⁶⁷ az orvosra tekintett, ki e tekintéstől egészen azon nő **akaratájának rabvá**³⁶⁸ lenni érzé magát...

352 PD: teljesitse | 353 PD: alabastrom | 354 PD: szépségű | 355 PD: mélyen | 356 PD, Hon: mert meglehet | 357 PD, Hon: irányban s | 358 PD, Hon: a mit | 359 PD, Hon: nincs sok időm [ritkított szedéssel] | 360 PD, Hon: Melchior | 361 PD, Hon: legyőzhetetlen | 362 PD, Hon: Nos, kedves | 363 PD, Hon: barátom, | 364 PD, Hon: azt | 365 PD, Hon: a melyben | 366 PD, Hon: Melchior | 367 PD, Hon: szemeivel | 368 PD, Hon: akaratának rabjává [MS sh.]